ANNEMARIE SCHIMMEL

HALLAC

"Kurtarın Beni Tanrı'dan"

HALLAC
"Kurtarın Beni Tanrı'dan"

Annemarie Schimmel

Çev. G. Ahmetcan Asena

Gri Yayın Dizisi: 75

Al-Halladsch
"O Leute, rettet mich vor Gott"
Texte islamischer Mystik edited by Annemarie Schimmel

© Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1995
© Pan Yayıncılık, 2009

ISBN 978-9944-396-94-3

• Birinci Baskı: Şubat 2011
• İkinci Baskı: Mayıs 2011
• Yayın Yönetmeni: Işık Tabar Gençer
• Baskı Hazırlık: Fatma Tulum
• Kapak Grafiği: İrem Ela Yıldızeli
• Baskı: Ayhan Matbaası (0212) 445 32 38
Mahmutbey Mah. Deve Kaldırım Cad. Gelincik Sok.
No: 6 Kat: 3 Bağcılar - İSTANBUL

Pan Yayıncılık
Barbaros Bulvarı 18/4 Beşiktaş 34353 İSTANBUL
• Tel (0212) 261 80 72-227 56 74
• Faks: (0212) 227 56 74
www.pankitap.com
İnternet satışlarımız için: www.pandukkan.com

HALLAC

"Kurtarın Beni Tanrı'dan"

Annemarie Schimmel

Çev. G. Ahmetcan Asena

Annemarie Schimmel, (1922-2003) Almanya'da, Erfurt'ta doğdu. Babası kendisini mistisizm ve felsefe alanlarında yetiştirmiş bir posta görevlisiydi. Annesi ise denizcilik yapan bir aileye mensuptu.

15 yaşındayken Hans Ellenberg'den Arapça öğrenmeye ve aynı zamanda Fredrich Schiller Üniversitesi'ndeki eğitimine başladı.

1941 yılında Berlin Üniversitesi'nde İslam medeniyeti ve dilleri üzerine doktora yaptı. 1946-54 yılları arasında Marburg Üniversitesi'nde, 1954-59 yılları arasında da Ankara İlâhiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi dersleri verdi. Bu arada (1954) dinler tarihi konusunda ikinci doktorasını tamamladı. Bonn ve Harvard Üniversitelerinde çalıştı.

Schimmel, Bonn Üniversitesi'nden onursal profesörlük unvanı; Pakistan hükümetinden İslam, Tasavvuf ve Muhammed İkbal'e ilişkin çalışmalarından ötürü Hilal-i İmtiyaz olarak bilinen en yüksek dereceli sivil ödülü almıştır. İslam edebiyatı ve kültürü, tasavvuf alanlarında yazdığı pek çok kitap ve Farsça, Urduca, Arapça, Türkçe dillerinden İngilizce ve Almancaya yaptığı çevirileri bulunmaktadır.

Batı'da İslam tasavvufunu en iyi bilen ve hisseden çok saygın bir bilim adamı olan Annemarie Schimmel'in Türkçede yayımlanmış kitaplarından bazıları şöyledir:

Ben Rüzgârım Sen Ateş / Mevlânâ Celâleddin Rumî / Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri, Ruhum Bir Kadındır, Yunus Emre İle Yollarda, Dinler Tarihine Giriş, Tasavvufun Boyutları, Sayıların Gizemi, Çağın Mevlânâ'sı Muhammed İkbal, İslamın Mistik Boyutları, Aşk Mevlânâ ve Mistisizm, Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, Halifenin Rüyaları - İslamda Rüya ve Rüya Tabiri, Şark Kedisi, Muhammed İkbal, Hazreti Muhammed, Dinler Tarihi.

İçindekiler

Her şeyde Tanrı'yı Görmek!	7
Giriş	11
Dualar - Şiirler - Rivayetler	31
Tevhid Üzerine	41
Tanrı'ya Yakınlık - Tanrı'ya Uzaklık	51
İman ve İmansızlık	57
Tanrı Sevgisi	65
Çile Hasreti	77
Esaret ve Ölüm	87
Kitab et Tavasin'den	101
Avrupa Dillerinde Yayımlanan Eserlerden Seçmeler	113
Faydalanılan Kaynaklar	117

Her şeyde Tanrı'yı Görmek!

Rahmetli Prof. Annemarie Schimmel ile takriben yirmi sene önce bir arkadaşım vasıtasıyla tanışmıştım. Bir akşam ona misafir olduk; bu ağırlıklı olarak İslamın mistik boyutları ve İslamın güncel sorunları üzerinde yoğunlaşan bir sohbet akşamıydı. Ayrılırken, gülümseyerek, "Bir çocuğum daha oldu." demişti; yeni çıkan bir kitabını kastederek. Hatırladığım kadarıyla *Şark Kedisi* adlı kitabıydı. Hallac hakkında yazdığı hacmi küçük, içeriği büyük kitapçığı da yeni çıkmıştı veya çıkacaktı.

Hallac konusunda bilinçsiz bir gönül bağını saymazsak, bir bütünlük arzetmeyen sınırlı bilgiye sahiptim. Schimmel'in "Hallac" derlemesini büyük bir heyecanla okudum. Bir daha okudum; sonra Türkçeye çevirdim ve kendime sakladım. Elinizdeki kitapçık bu heyecanın bir yan sonucudur.*

Hallac'ın büyüsüne kapılmamak elde değil. Onun son nefesine kadar sergilediği asil duruş, ademin yaratılış fikrinin arkasındaki Tanrısal gayenin boyutuna dair bir işaret olmalıdır. Ölüm anında şöyle diyor: Tanrım, "Şimdi Sen'in bu kulların toplandılar, dinlerine bağlılıklarından dolayı beni öldürmek ve böylece Sana daha yakın olmak istiyorlar. Onları affet!..." Bu sözleri bütün hukuk ve ahlak kurallarına aykırı bir şekilde hunharca şehit edilen bir "insan" darağacında söylüyor! Hallac, adem için erişilmesi olanaksız bir ölçüdür - asalet, hoşgörü, fedakârlık, sadakat, sabır ve ilâhî aşk konusunda: "Musibetlerle beni pare pare etsen de, Sen'i her zaman daha fazla seveceğim!"

* Bu kitap yayına hazırlanırken, "Aman bir yerde bir yanlışlık yapıp Büyük Hallac'a karşı bir kusur etmeyelim." diyerek çırpınan Işık ve Ferruh Gençer'e katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Bu çalışmada onların emeği daha fazladır. Daha doğrusu ve güzelini bulabilmek için hemen hemen her cümleyi, bazen kelimeleri tartıştık. Çünkü burada sözkonusu olan metin, zat-ı şahsına münhasır bir üslup sahibi Annemarie Schimmel'in diliyle "Hallac el-esrar" ile ilgiliydi!

O bir dini değil, bütün yaratılmışları kapsayan müşterek bir gayeyi, ruhun nihai hedefi ilâhî aşkı telkin ediyor; daha doğrusu onu bir sembol olarak yaşıyor. Aynı zamanda bir aile babası olan, yani aile sorumluluğu taşıyan bir "insan" olarak Hallac'ın, hiçbir şahsi hesap yapmadan canı pahasına haksızlığa karşı baş kaldırması, İslam dinini ilkel ırkçı siyasî emellerine alet eden bir yönetimin zulmü altında ezilen mazlumun yanında yer alması, ideal insan için güncelliğini hiçbir zaman kaybetmeyen bir motivasyon unsurudur.

Hallac, inançta dürüstlüğün, fedakârlığın ve her şeyden önce cesaretin sembolüdür: "Elleri bağlı bir insanın ellerini kesmek kolaydır. Er odur ki, sıfat elini arşın üzerinden çeke ve kese." Onun telkin ettiği inanç tarzı olağanüstü hümanisttir. Ona göre ana gaye insandır, insanın Tanrı aşkında yanıp "yok" olması, daha doğrusu cüzi nurun Mutlak Nur'da ebedîleşmesi veya onun ifadesiyle "fanîlikten kurtulup ezelîde fena bulması"dır. Bu anlamda insan herhangi bir din için yaratılmamıştır, bilakis ortaya çıkış sebebi insan olan her bir din, vasat insanı Tanrı'ya yaklaştıran bir yardımcı unsurdur, bir yoldur, bir öğretidir; daha fazlası değildir. Zira, onun bin yıl önce dediği gibi, "İlâhî Hakikat'i din ışığı ile arayan kimse, güneşi yıldızların ışığı ile arayan insana benzer."

Hallac'ın telkin ettiği inanç korkuya değil, akla ve gönüle bağlıdır. Duygu-akıl-hakikat onda iç içe, bir bütündür. Bazen, "Tanrım, ya beni benden al, ya beni bana geri ver ki, ben huzura kavuşayım." şeklinde feryad-ı figan ederek insanın duygularını altüst ederken, bazen kısa ve öz, "O'ndan O'nunla kurtul!" diyor.

"Elleri bağlı denize attı ve seslendi: Dikkat et, su ıslatmasın seni!" Altaylılar da hayatı bir akar suya benzetiyorlar. Bedenleşen ruhun hayat denizinden ıslanmadan çıkması mümkün mü? Bu sembolik ikilem nasıl aşılacak?

Hallac'ı okuduğu zaman insanın aklına şu soru geliyor: Kim,

Kim'dir? Hallac cevap veriyor: "Ben, O'yum, benim sevdiğim O, ve O, benim sevdiğim O, Ben'im." Hazmı zor bir söylem! İnsanın şaşkınlığı geçmeden o devam ediyor: "O'nu tanımak iddiası, cehalettir. O'na daima hizmet ettiğini düşünmek, saygı eksikliğine işarettir. O'nunla mücadeleden sakınmak iddiası, deliliktir. O'nun huzuruna kanmak, ahmaklıktır. O'nun sıfatlarını tartışmak, şaşkınlıktır. O'nu tanıdığını söylememek (bu konuda susmak) korkaklıktır. O'na yaklaşmaya çalışmak, cesarettir. O'nun uzaklığına şükredip memnun kalmak, basit (aşağı) bir zihniyettir."

Hallac'ın diğer bir ilginç yönü de onun Türklere duyduğu yakınlıktır. Onun Horasan Türkleri ve o devirde Halife'nin ordusunda paralı askerler olarak çalışan Türk kökenli askerler arasında çok sayıda dostlarının olduğunu biliyoruz; örneğin Bağdatlı ünlü sufilerden Türkistan kökenli Şibli de bunlardan biridir.

Hallac, Türk boylarının İslamın duygusal-mistik yüzüyle tanışma ve bu yüzü sevme sürecinin öncüsüdür. Yesevîlik ve Bektaşîlik gibi Türk kökenli akımların ilham kaynağıdır. *İpek Yolu 1*'i yazarken,* Doğu Türkistan'ın en ücra köşelerinde Hallac'ın izlerine rastladığımda kendime şu soruyu sordum: Acaba Hallac gibi büyük bir İslam sufisinin Türklerle bu denli ilgilenmesinin sebebi neydi? Şeriat İslamı'na ve hilafete muhalif görüş ve aykırı davranışlarıyla çevresini ürküten, iktidar kaygısı taşıyan halifeliği korkutan ve sonunda Halife'nin ve ulemanın müşterek kararıyla hunharca katledilen bu dervişin Türkistan'm "kâfir Türkleri"yle ne alâkası olabilirdi? Çünkü Tanrı âşığı bu dervişin bizim anladığımız mânâda dinlerle, inanmak veya inanmamakla bir işi yoktu. Ve nitekim diyor ki: "Ben dinlerin ne olduğu konusunu çok düşündüm. Neticede gördüm ki, dinler, bir kökün çeşitli dallarıdır.**

---

* Bkz. G.Ahmetcan Asena, *İpeh Yolu 1: Çin-Doğu Türkistan*, İstanbul, 2009

** Altay inancında da, "dinler sağlıklı bir bedenin gerekli uzuvlarıdır" deniliyor.

Bir insandan, onu alışkanlıklarından alıkoyan ve bağlarından koparan bir din seçmesini talep etme. O zaten varlığın sebebini ve yüce gayelerin mânâsını kendisinin en iyi anladığı şekilde arayacaktır!

İran'ın Horasan bölgesinde yoğunlaşan eski bir Türk boyunun adının halen Halac (Kalac) olması üzerinde durmaya değmeyecek bir tesadüf müdür? Hallac'ın birtakım fikirleri ile eski Türk Tengriciliği arasında ana hatlar itibarıyla ilginç paralellikler dikkati çekiyor. Tesadüf mü yoksa müşterek hafıza mı? Araştırmaya değer bir konu!

Hallac'ın daha çok yanlış yorumlanan "Ene'l-Hak" sözüyle özdeşleştirilmesi, onun daha geniş kitleler tarafından anlaşılmasına engel oluyor; oysa bana göre Hallac olgusunun anahtarı "İçinde Tanrı'yı görmediğim hiçbirşey görmüyorum." sözüdür. Halk dilinde de "Hak'tan geldik, Hakk'a gideceğiz" denilmiyor mu? Hallac ne güzel söylemiş: "Ah Tanrım, Sana şükretmekten aciz olduğumu biliyorsun; o hâlde benim yerime Sen kendine şükret; zira gerçek şükür sadece budur."

G. Ahmetcan Asena

Giriş

"*Eğer İslam tasavvufunu gerçekten anlamak istiyorsanız, Hallac'ı ve eserlerini tetkik ediniz.*" demişti hocam Prof. Heinrich Schaeder. Ben o zaman genç bir öğrenciydim. Profesör Schaeder de yıllar önce Hallac üzerine çalışmış ve onun hakkında şunları yazmıştı:

"Hallac'ın İslam dininin derinliklerinde ifadesini bulan kabullenme ve saklamanın en son ve en saf sonucu olan Tanrı'nın birliğine mükemmel bir aşk ile teslim olmaktaki maksadı, gizliden ve sadece kendi için ermişlik mertebesine ulaşmak değil, bilakis onu anlatmak, onda yaşamak ve onun için ölmekti."

O günden beri Hallac'a duyduğum hayranlık hiç bitmedi. Ölümünün üzerinden geçen bin yıl içinde sayısız sufi, şair, münekkid ve ilim adamını büyüleyen Hallac, beni de büyülemişti. 922 yılında vahşice şehit edilen sufi her an her yerde varlığını sürdürmüş, onun "Ene'l-Hak" (Ben Yaratıcı Hakikatim) feryadı, İslam dünyasında ve bilhassa Türk ve İran kültürlerinde, Hindistan'ın mahallî lehçelerinde, yüzlerce ve binlerce esrik dizede aksiseda bulmuştur. Mehtaplı akşamlarda Sind vadisinin en ücra köşelerinde,

Âşıklara sorun, aşk ne bekler
Şayet bana inanmazsanız,
Mansur misali olanlar söyler!

dizeleriyle karşımıza çıkabilen Hallac bazen de Keşmir'de benzeri şarkılarda veya Pencap ve Dekkan'ın hayranlık uyandıran müziğinde, çoğunlukla babasının adıyla, yani "Mansur" olarak tekrar tekrar dile gelmektedir. İslam ile imansızlık arasındaki sınırın ötesine geçebilen ve cezbe halinde sadece Hakikat'i söyleyen aykırı sufilere her zaman bir örnek olan Hallac, bu sufilerin eserle-

rinde bir panteist olarak gösterilmiştir. Asıl anlamı "Ben Yaratıcı Hakikatim" olan "Ene'l-Hak" sözü de, "Ben Tanrı'yım" şeklinde yorumlanmış ve İslamın ilk devirlerinden beri tasavvuf çevrelerinde Allah'ın en güzel 99 isminden biri olan Hak sözcüğü, Hallac'a istinaden, Allah yerine kullanılmıştır.

Hallac sadece sufilerin arasında değil halk arasında da tanınıp bilinmektedir. Bir defasında, İstanbul'da yataklarımızın keçeleşen pamuklarını, yay ve tokmağının ritmik vuruşlarıyla çözüp ayıran bir hallaçtan, Hallaçlar Loncası'nın piri sayılan Büyük Mansur'un yaşadığı ızdırabı ve acıklı ölümünü bütün teferruatı ile dinlemiştik. Çileyi ve zulmü bilerek ve isteyerek sineye çeken Hallac, modern Şark şairlerine göre, yerleşik âdetlerin dışında kalan ve kişisel dindarlığı yaşarken belli sosyal reformları da gerçekleştirmek isteyen ilerici dindarlar için bir örnektir. Kelimesi kelimesine doğru olmasa da, Hallac'ın yaptıklarının bu modern yorumu, onun çağdaş entelektüeller arasında bu kadar yaygın bir etkisi olmasına bir nedendir. Muhalif görüşleri yüzünden Hint yarımadasında yargılanan veya hapse atılan ilerici yazarlar ise, "*darağacı ve yağlı ip*"in gerçek âşıkların (veya daha iyi bir geleceğin kavgasını veren insanların) bir kaderi olduğu ve olacağı düşüncesiyle kendilerini teselli etmişlerdir. Zaten, Hallac da, varolan düzenin kavramadığı veya kavramak istemediği şeyleri söylememiş miydi?

Kalpte saklı olan sırrı
İfşa etmeyeceksin
Darağacında söyleyebilirsin,
Fakat minberde asla!

19. yüzyılda, Mirza E. Galib* Delhi'de yazdığı bu dörtlükle, eski bir motifi işlemiştir: Hallac ilâhî aşka dayalı tevhid sırrını açıkladığı için yargılanmıştır. Zira Tanrı ile insan arasındaki aşk sırrının bu şekilde ifşası yasaktır. Vuslat üzerine alenen konuşmak edebe aykırıdır. Tasavvufî yoruma göre "Ene'l-Hak" cesur bir sözdür. Ve Hallac, bunun bedeli olarak ölümü tatmak zorundadır. Sel gibi taşan aşk, saliki coştursa bile, şeriat onun susmasını gerektirir.

Aynı nedenle, "mutedil" sayılan tarikatlara mensup sufiler de dahil olmak üzere, çok sayıda nitinekkid, Hallac'ın "Ene'l-Hak" diye haykırmasını onun hamlığının bir işareti olarak yorumlamışlardır. Onlara göre Hallac, şayet gerçek vahdete (Tanrı'yla birlik) ermiş olsaydı, susardı. Zira "Kazan, içindeki su tam kaynamadığı sürece gürültü çıkarır." ve "Kervan, hedefe vardıktan sonra çan sesleri susar." Öyleyse Hallac aslında Allah'ın cezbesine kapılmamıştır. O, ilâhî vahyin ağırlığını kaldırmaya muktedir olmayan sığ bir kaptır, bu yüzden de çabuk taşmıştır!

Daha sonraki yüzyıllarda yaşayan birçok sufi, Hallac'ı panteist olarak kabul etti ve onun meşhur sözünü de "*bütün varlıkların birliği*"nin bir ifadesi şeklinde yorumladılar. Bu nedenle de, Hallac'ın 17. yüzyıldan itibaren tanınmaya başlamasıyla birlikte ilk Avrupalı araştırmacılar da, onu "*katıksız bir panteist*" olarak gördüler. Yapılan bu ilk yorumların kaynağı olan protestan din adamı F.A.D. Tholuck'un 1821'de yayımlanan *Ssufismus sive the-*

* Mirza E. Galib (1797-1869), Hindistan'da Türk Babür İmparatorluğu'nun siyasî ve ekonomik bakımdan çökmeye başladığı bir dönemde yaşadı. 9. yüzyılda Gazneli Mahmut ile başlayan, sonra Babür ve oğullarıyla yaygınlaşıp sağlamlaşan Türk asıllı yönetimin 19. yüzyılın ortalarında (1858) yıkılmasıyla, Hindistan'daki bin yıllık Türk ve Müslüman hâkimiyeti de son buldu. Türk asıllı bir subayın oğlu olarak dünyaya gelen Mirza Galib, şiirlerini Urdu dilinde (Türkçe, Farsça, Sanskritçe, Arapça vs. karışımı bir dil; bugün Pakistan'ın resmî dilidir.) yazmıştır. Çoğunlukla tasavvuf içerikli olan şiirleri, bugün hâlâ Pakistan ve Hindistan'da okunmakta ve yaşanmaktadır. (ç.n.)

osophia persarum pantheistica adlı eserinin başlığında bile İslam tasavvufunun "panteist karakterinden" yola çıkılmaktadır. Ve bu eserde Hallac'ın "inanılmaz bir cesaretle alenen panteizmin peçesini yırttığı" ileri sürülmektedir. Bu düşünceler, Tholuck'un faydalandığı kaynaklarla ilgilidir. Onun elinde, Bağdatlı şehidin panteist olduğunu iddia eden, geç devirlerde yazılmış Farsça eserler vardı.

Vaktiyle Almanya'nın ilk büyük Arap filologu Johann Jacob Reiske (ö. 1774), Hallac'ın Tanrı'ya şirk koştuğunu iddia ederken, Fransız Bartholome d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale* adlı eserinde Hallac'ı "gizli bir Hıristiyan" olarak göstermiştir. Bu görüş daha sonra August Müller ve Adalbert Merx gibi bilimcilerce de benimsenmiştir. Bu görüş Hallac'ın insanî ve ilâhî fıtrat hakkında söylediklerine dayanır. Bir süre önce Teoloji bölümünde bu doğrultuda sayfa sayısı epey kabarık bir doktora tezi de yayımlanmıştır. Tezin sahibi N. M. Dahdal, Hallac'ı, Hıristiyanvari düşünceleri yüzünden katledilen gizli bir Hıristiyan olarak göstermeye çalışmıştır. Hallac'ı akıl hastası olarak gören bilim insanları da vardır. (Vaktiyle Hz. Muhammed'i de bir psikopat olarak görenlerin çıktığı gibi!) Başka bir grup bilimci de, Hallac'ın elde kalan az sayıdaki sözlerinde, katıksız bir monizm* olduğunu iddia etmişlerdir. A. von Kremer ve daha çok Max Horten, Hallac'ın "Ene'l-Hak" sözü ile Upanişadların "*Aham Brahmasmi*" (ben Brahma'yım) arasında bir paralellik kurmuşlardır. Bu eğilime zaman zaman bugün de rastlanmaktadır, özellikle de bazı Müslüman Hint bilimciler arasında...

Hallac'ı doğru bir şekilde anlamak, Louis Massignon'un bir ömür boyu süren çalışmaları neticesinde mümkün olmuştur. Massignon, Hallac'ın bütün risalelerini -bulabildiği kadarıyla- yayımlayarak, büyük sufinin İslam tasavvufu içindeki rolü konu-

* Var olan her şeyin bir olduğu öğretisi. (ç.n.)

sunda yeni bir anlayışın oluşmasını sağlamıştır. Ancak, Massignon'un, eserinde, Hallac gerçeğinin tarihî boyutu ile daha ilk devirlerde ortaya çıkan ve gelişen efsanevî boyutunu her zaman birbirinden ayırmamış olması, N. M. Dalıdal tarafından eleştirilmiştir. Ancak ilk devir Arap kaynaklarındaki sayısız tarihî bilgiye rağmen şehit Hallac'ın gerçeğe uygun bir biyografisini hazırlamak hemen hemen imkânsızdır.

Elimizde, Hallac'ın oğlu Hamd'dan kalma bir hayat hikâyesi var. Bu belge, tarihî gerçeğe en yakın olanıdır, ancak bu da rivayetlerle takviye edilmiştir. Diğer bir kaynak da Massignon'un yıllarını vererek topladığı şiirlerdir. Bunlar Hallac'ın mistik deneyimlerini anlamak açısından çok önemlidir. Bu şiirlerde, Hallac'ın, Tanrı'ya yakınlık ve uzaklık arasında nasıl ızdırap çektiği; bu ızdırabı nasıl can-ı gönülden arzuladığı ve nadir vuslat anlarını nasıl dile getirdiği, güzel ve ilâhî bir dille anlatılmaktadır. Elinizdeki kitapta yer alan bilgiler Hamd'ın kısa biyografik notlarının yanı sıra Massignon ve Paul Kraus'un *Ekber el-Hallac* adlı eserde topladıkları bilgilerden kaynaklanmıştır.

Hallac'ın hayatıyla ilgili sathî bilgileri şöyle sıralamak mümkündür: Hallac, yaklaşık 858 yılında İran'ın güneyindeki Fars eyaletinde, Beyza'da doğdu. Pamukçuluk bakımından zengin olan Tustar veya Vazit'te büyüdü. Hallac mahlası, baba mesleğinden kaynaklanmış olabileceği gibi, gençliğinde gösterdiği bir keramete de bağlı olabilir. Oğlu Hamd'a göre, Hallac, kalpleri tamamen "altüst" ettiği için sevenleri arasında *Hallac el-esrar* şeklinde isimlendirilmiştir. Takriben iki yıl Şeyh Sehl bin Abdullah et-Tüsterî'ye (ö. 896) şakirdlik yaptı. Şeyh Tüsterî'nin İslam tasavvufuna en önemli katkısı, ezelî nur teorisini geliştirmiş olmasıdır. Bu teoriye göre, Hz. Muhammed'in nuru, ezelî nur olarak kabul edilir ve bütün yaratılışın sebebi olarak görülür. Hallac, bu düşünceyi daha sonra *Kitab et-Tavasin* adlı risalesinde şiirsel bir dille ele al-

mıştır. Bir süre sonra, aşağı yukarı on sekiz yaşlarındayken Bağdat'a giden Hallac, burada zamanın iki önemli sufisine şakirdlik yaptı. Abbasi Halifeliğinin başkenti olan Bağdat aynı zamanda İslam dini içindeki tasavvuf akımının da merkeziydi.

Bu akım, hızla büyüyen ve zenginleşen İslam İmparatorluğunda, dünyaperestliğin yaygınlaşmasına şüphe ile bakan ilk devir Müslümanlarının katı çileciliğinden doğup gelişmişti. Kendilerini Kur'an'ın derinliklerine bırakan ve dinî vecibeleri içselleştirip derinlemesine yaşayan bu zahitler, muhtemelen Suriye, Irak ve Lübnan'ın Hıristiyan rahipleri ile İslam topraklarının doğu sınırında yer alan Kuzey Afganistan'ın Baktirya bölgesinde yaşayan Budist rahiplerden ve diğer dinlerde göze çarpan çileci akımlardan da etkilenmişlerdi. Müslüman zahitlerin bir kısmı Hıristiyan münzeviler gibi yünden yapılmış elbiseler giyerlerdi; hattâ buna istinaden onlara sufi (suf yani yün) adı verildiği tahmin ediliyor. Fakat onlar safiyet kökünden türettikleri *safa* kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.

Karanlık çilecilik dünyasına saf Tanrı aşkı düşüncesi, bilebildiğimiz kadarıyla, Rabia adlı bir kadın sufi (ö. 801) tarafından sokulmuştur. Rabia, cehennem korkusunu veya cennet ümidini aklına getirmeden Tanrı'ya yönelmiş ve ilk defa mutlak Tanrı sevgisini dile getirmişir. Rabia'nın düşünceleri kendinden sonra gelen sufileri derinden etkilemiş ve 9. yüzyılda Kuzey İran'dan Mısır'a kadar İslam dünyasının her tarafında tasavvuf akımları yayılmaya başlamıştır. Mürşitler müritlerine nefse hiçbir kolaylık tanımayan en sert özdenetimi telkin ediyorlardı. İnsan ile Allah arasındaki aşkı her zaman incelikli kelimelerle tanımladılar. Oysa gayet iyi biliyorlardı ki "Aşktan daha latif hiçbir şey yoktur ve kavramlar sadece kavramın kendisinden daha latif birşeyle ifade edilebilir. Bu yüzden de aşk ifade edilemez." (Sümmün el-Muhib, ö. 900). İlâhî Bir'liğin gittikçe daha derinlerine inen sufiler, İslam

ile (bilhassa tasavvufî İslam), özellikle Pers etkisiyle Irak'ta yaygınlaşan dualist Zerdüşt öğretisi ve Hıristiyan teslis öğretisi arasına net sınırlar çektiler. Fiilin tek Fail'i O'dur, evet, O'nun Bir'liği o kadar saftır ki, O tek Mevcuddur.

Tevhidin bu tür sırları Bağdat'ta küçük ezoterik çevrelerde konuşuluyordu. Ancak sufiler bu sırları, uzun ve çileli bir hazırlık sürecinden geçmemiş, onların dili ile, tarikatın hâl ve mertebelerini yaşamamış; tövbe edip tevekkül, sabır, korku ve ümide sığınmamış; mutlak "lıuzur"un basamaklarını takdir-i ilâhîyle çıkmamış; ister rahmet, ister ceza şeklinde olsun, O'nun tarifi mümkün olmayan rahmetinden başka bir şeye ümit bağlamamış ham kimselere açmanın ne kadar tehlikeli olduğunun idraki içindeydiler.

Bu arada tarikat yolunda ilerlemenin ruhsal mertebeleri aşağı yukarı sistematize edilmişti. Sonunda genelde Tanrı aşkı veya Tanrı idraki vardı. Sufinin nihai hedefi "Fena fillah", yani "Tanrı'da fanî olmak" idi. Bu hâl Ortaçağ Alman mistiklerinin isabetli bir şekilde Tanrı'da yok olmak (*Entwerden*) olarak isimlendirdikleri hâldir. Onların hedefleri var olmadan önceki hâllerine, yani "sadece Tanrı'nın var olduğu", yani özne ile nesne arasındaki ayrılığın olmadığı, Tanrısal birliğe (tevhid); Tanrı'nın yaratılmamış ruhlara hitap ettiği âna geri dönmekti. Tanrı o zaman ruhlara şöyle sormuştu: "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" ve onların cevabı, "*...Evet Rabbimizsin, şahidiz...*" (Sure 7/172)* olmuştu. Bu elest bezminde ruhların tek Tanrı'ya hizmet etmeleri, O'nun birliğine inanmayı ve hem hayatta, hem de kıyamet gününde O'nun Bir'liğine şahadet etmeyi taahhüt ettikleri bu "*ezelî akit*", sufilerin dünya görüşünün esasını oluşturmaktadır.

Zamanın yönetimi sufilere şüpheyle baktığı için, Bağdatlı

* Araf suresi, 172. ayet. Kadim and'ın içildiği an; Tanrı'nın ruhlara; "Elestü bi-rabbiküm?" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sorduğu gün. (Kur'an-ı Kerim'den yapılan tüm alıntılar, Elmalılı Hamdi Yazır mealinden alınmıştır.) (ç.n.)

mürşitler ilâhî sırların alenen konuşulmasının ne kadar tehlikeli olduğunu biliyorlardı. "*Ben demek hakkı, sadece Tanrı'ya mahsustur.*" diyen Harrâz ve özellikle onun daha genç çağdaşı Bağdatlı Cüneyd gibi mürşitler müritlerine, konuşmalarında telmih ve tevcih yolunu tutmalarını telkin ediyorlardı. Önceki sufilerin eserlerinde görülen paradokslar da gerçeği alenen söylemek yerine gizlemek çabası olarak görülebilir. Üç harfli köklerden üretilen ve istenen istikamette türetilebilen, ancak buna rağmen kökündeki farklı mânâları tamamen kaybetmeyen Arap dili, üstü kapalı ifade tarzı için ideal bir araçtı. Zaten eski tasavvufî metinleri tercüme etmenin zorluğu da burada yatmaktadır. Kaldı ki, bu tür metinlerin edebî dil güzelliğini çevirilerde aynen vermek de mümkün değildir.

Genç Hüseyin ibn Mansur el-Hallac, işte böyle bir ortamda Bağdatlı mürşitlerin arasına girdi. Onlardan ders aldı ve içlerinden birinin kızıyla evlendi. Ancak çok geçmeden kayınpederi kızını "çok kurnaz bir sihirbaz ve sefil bir kâfir"le evlendirdiğini anladı! Diğer mürşitlerle de geçinmekte zorluk çeken Hallac, hac niyetiyle Mekke'nin yolunu tuttu. Orada sürdürdüğü riyazet hayatı çok geçmeden çağdaşlarını dehşete düşürdü. Rivayetlere göre, Bağdat'a döndükten sonra bir gün tasavvufî bir meseleyi danışmak üzere Cüneyd'in kapısını çalan Hallac, onun "*Kim o?*" sorusuna, "*Ene'l-Hak*" cevabını verir. Bunun üzerine Cüneyd onu, "*Bakalım kanımla hangi darağacını lekeleyeceksin*" şeklinde lanetler.* Bu olayın 896 yılında, yani Hallac otuz sekiz yaşlarındayken vukû bulduğu tahmin ediliyor. Öyle anlaşılıyor ki, halkın Hallac'a teveccü-

* Attar'ın *Tezkiret ül-Evliya*'da naklettiği rivayete göre, iki sufi arasındaki konuşma şöyle devam ediyor: Bunun üzerine Mansur cevap verdi: "Beni ağaca astıkları gün, sen de suretini değiştiresin, başka elbise giyesin ve benim katlime fetva veresin." Hallac'ın ölüm fetvası ayrıca 84 şahide imzalatıldı. Attar, bunların arasında Bağdatlı Cüneyd'in de bulunduğunu rivayet ediyor: Cüneyd'e de yaz dediler. Cüneyd, derviş hırkasını çıkardı, ulema hırkasını giydi ve dedi ki: "Biz onun zahirine hüküm veriyoruz ki, katledilmelidir. Bâtınını Tanrı bilir." (ç.n.)

hü çağdaşları ve bilhassa Bağdatlı sufiler arasında kıskançlıklara yol açmıştı. Bağdat'ı ve ailesini terkeden Hallac, bir kaç sene İslam İmparatorluğunun kuzeydoğusunu gezer; Doğu İran, Türkistan ve Sistan'ı dolaştıktan sonra Güney İran üzerinden geri döner. Ahvaz üzerinden Basra'ya geçer. Gittiği yerlerde sürekli vaaz eder ve halkı Allah yoluna çağırır. Rivayete göre, Basra'dan dört yüz müridi ile birlikte ikinci hac yolculuğuna çıkar.

Bir süre sonra Bağdat'a geri döner. Ahvaz'daki ailesini yanına getirtir ve kendi ifadesiyle, "*kâfirler diyarına giderek halkı Hak yoluna çağırmaya*" karar verir. Hallac'ın düşmanları onun Hindistan'a ünlü ip oyunu gibi Hint büyülerini öğrenmek için gittiğini ileri sürerler. Gemiyle Basra'dan Gucerat'a geçen Hallac, Sind vadisini dolaşarak Pencap'a ve muhtemelen Keşmir üzerinden Türkistan'a* geçer. Seyahatleri esnasında ne kadar insanın İslam dinine geçmesini sağladığını bilmiyoruz. Fakat Sind, Pencap ve Keşmir gibi bölgelerin mistik halk şiirinde Hallac adına diğer bölgelere nispeten daha çok rastladığımızı söyleyebiliriz. Her ne kadar bu yörelerin edebiyat eserleri daha sonraki devirlerde yaratılmışsa da, biz onun ektiği tohumların insanları ilâhî aşk ve birlik fikirlerine hazırlamış olduğunu kabul edebiliriz. Hallac'ın faaliyetlerini şüpheyle takip eden merkezi idare, onun Sind vadisini gezerken o devirlerde İslam dünyasının her tarafında ortaya çıkan ve tehlikeli bir huzursuzluk kaynağı olarak görülen aşırı Şii grubu Karmatlar ile irtibat kurmuş olabileceğinden endişeleniyordu. Zira Karmatların ezoterik öğretisi siyasî bir darbeyi hedefliyordu.

Oğlu Hamd'ın bildirdiğine göre, Bağdat'a dönen Hallac, dünyanın dört bir yanından mektuplar almaya başlar. Hallac'a esrarengiz

* Hallac'ın Türkistan (Kaşgar üzerinden Uygurların bugünkü Turfan yakınlarındaki başkenti Koço, daha sonra oluşacak olan Karahanlılar devletinin ilk başkenti Balasagun ve benzeri önemli yerleşim merkezlerini) bölgesini gezdiği ve Türkler üzerinde halen canlılığını koruyan derin bir etki bıraktığı bilinmektedir. Yesevîlik ve Bektaşîlik gibi büyük Türk tarikatlarında Hallac'ın özel bir yeri vardır. (ç.n.)

ad ve unvanlarla hitap edilen bu mektupların arasında Orta Asya'daki Maniheistlerin* zengin desenli el yazmalarında olduğu gibi çok kıymetli kağıtlara yazılmış olanlar da vardı. Tabii bu arada muhalif sufilerin çekememezliği iyice artmıştı; yönetim de onun faaliyetlerini yakın takibe almıştı. Hallac'ın böyle bir ortamda yeniden hacca gittiğini görüyoruz. Orada iki sene kaldıktan sonra tekrar Bağdat'a döner. Burada bir arsa alır ve meşhur vaazlarına başlar. Bağdat pazarlarını gezerken anlaşılması güç ifadelerle halkı kendini öldürtmeye çağırması, mutaassıp Müslümanları şaşırtan sözleri, haykırışları, yüksek sesle ağlamaları ve uluorta gülmeleriyle halkı dehşete düşürmesi Hallac'ın farklı veçheleri olarak rivayet olunur.

Düzen yanlılarının Hallac aleyhinde olmalarını anlamak mümkündür. Bu sırada "platonik" aşk üzerine bir kitap yazan en katı mezhebin temsilcileri de Hallac'a düşman oldular ve bir iftira ile onu saraya ihbar ettiler. Zira Hallac'ın mutlak Tanrı aşkı ve insanın, vecdin nadir anlarında yaşadığı yaratılmış insanî ruh ile yaratılmamış (yani ezelden var olan) ilâhî Ruh arasındaki aşk ve vuslat öğretisi, ilâhiyatçılara ve ulemaya göre caiz ve mümkün değildi. Bir yandan da siyasî durum, Hallac gibi şüpheli kişilerin üzerindeki denetimin yoğunlaştırılmasını gerektiriyordu. Sürekli değişen ve birbirine düşman hükümet üyelerine bağımlı genç Halife, ülkedeki Sünnî ve Şii grupları kontrol altında tutmanın gayreti içindeydi. Fakat malî durumun da kötü olması, ülkede yönetimi zorlaştırıyordu. Hallac tasavvuf çevrelerinden yeni muhalifler edinince, beklenen oldu ve yönetim Hallac'ın tutuklanmasına karar verdi. Bunu önceden haber alan Hallac kaçtı, fakat kısa sürede yakalandı. Ayaklarına zincir vurularak zindana atıldı. İlk yargılanmasından sonra nispeten yumuşak muamele gördü ve bir zindandan ötekine nakledildi. Hallac'ın, bir hastalığını tedavi ettiği talı-

* Bugünkü Doğu Türkistan bölgesinde meskün başta Uygurlar olmak üzere birtakım Türk boyları, Hıristiyan-Mazdeist karışımı Mani dinine inanmaktaydılar. (ç.n.)

min edilen Halifenin annesinin araya girmesi neticesinde, mahkûmiyet hayatı kolaylaştırıldı ve mabeyinci Nasr el-Kuşûrî, Hallac'ın sadık bir dostu olarak kalmaya devam etti. 919 yılından sonra, belki de yaşanan büyük malî kriz neticesinde siyasî şartlar da iyice ağırlaşmıştı. Bu sırada Hallac altı ya da yedi yıldır hapisteydi.

Hallac'ın, mabeyinci Kuşûrî'nin adamlarının yanı sıra bir çok gardiyan ve cezaevi hizmetlisine, "*ölüleri diriltmeye muktedir olduğunu ve ruhların ona hizmet ettikleri*"ni anlatması, vezir Hamid'in de kulağına gitti. Hallac'ın evi arandı. Verilen bilgilere göre, "*aramalar esnasında bazıları altın mürekkeple Çin kağıdına yazılıp brokar ve ipekle ciltlendikten sonra kaliteli deriyle kaplanmış çok sayıda risale ele geçirildi. Bunların arasında içlerinde garip örneklerin yer aldığı yazışmalar vardı. Mektuplarda Hallac arkadaşlarının dünyanın dört bir yanına dağılmalarını istiyordu. İnsanları onun yoluna çağırmalarını; kendisinin onlara öğrettiği gibi, nihaî hedefe varıncaya kadar ilmi hâlden hâle, mertebeden mertebeye adım adım aktarmalarını ve bunu yaparken de herkese kendi akıl ve anlayış, algılama ve itaat ölçülerine göre hitap edilmesini öğütlüyordu. Ayrıca kendisine sorulan sorulara verilen cevaplar da bu risalelerde yer alıyordu. Bunların pek çoğunda sadece yazan ve yazılan kişilerin anlayabileceği sembolik ifadeler kullanılmıştı. Tomar hâlindeki kağıtların bazılarında resimler, resimlerin içine bir çember şeklinde Allah'ın (cc) adı ve bunun içine de "Ali'ye rahmet" cümlesi öyle itina ile işlenmişti ki, bunu ancak dikkatle inceleyen ve düşünen kimse çözebilirdi.*"

Nihayet vezir başkadıyı Hallac'ın ölüm kararını imzalaması için ikna etmeyi başardı. Karar ayrıca seksen dört şahide imzalatıldı ve 23 Zilkâde 309'da (26 Mart 922) infaz edildi.

Elde kalan raporların çoğunda Hallac'ın darağacı ve çarmıhtaki ölümü üzerinde durulmaktadır. Tam onun arzuladığı bir ölüm olmuştu; halkı sürekli olarak -dinin müdafaası için- kendi-

ni öldürtmeye teşvik eden o değil miydi! Zira halk, Hallac'ı öldürmekle, işlediği hayrın mükafatını alacak; Hallac da hasretiyle yanıp tutuştuğu Tanrısına kavuşacak, O'nda fena bulacaktı. Acaba burada Massignon'un dediği gibi, "*kendini başkaları için kurban etme ülküsü*"nden söz edilebilir mi, bilmiyorum. Fakat Hallac, çağdaşlarından birinin ifade ettiği gibi, ölümü sevgiliye götüren bir köprü gibi gören, uzun şehit sufiler zincirinin ilk halkasıdır. O günden itibaren Hallac'ın adı, aşk yolunda kendini mutlak aşka kurban eden ve âşıkın mâşuktan gelen her cefaya severek katlandığını ve hattâ bu cefayı hararetle arzuladığını örnek alan ve bu yüzden duygusuz din adamları ve zalim yönetimler tarafından öldürülen herkes için bir sembol olmuştur.

İşte Hallac menkıbede karşımıza bu şekilde çıkmaktadır ve bu şekildeki bir Hallac efsanesini yıkmak pek de kolay bir iş değildir -onun aleyhinde ve hattâ ona düşman yeni ve eski devre ait bu kadar kaynağa rağmen!- Tutucu Sünnî çevreler daima onun sözlerine karşı olmuşlardır. Bir kısım çağdaşları gibi daha sonraki devirlerde yaşayan bazı yorumcular da onun Tanrı'nın ikili tabiatını anlatan gizli bir Hıristiyan olduğunu zannetmiş olabilirler. Fakat Hallac'ın Hıristiyanlığa özgü terimleri kullanmış olması, kesinlikle bu inancın bir ispatı olarak gösterilemez. Unutulmamalıdır ki, Hıristiyan düşünüş tarzı o çağda Yakın Doğu'da çok yaygındı ve o çevrelerde geliştirilen terminolojinin bir bölümü bütün din âlimleri ve sufiler arasında kullanılmaktaydı. Massignon, Hallac'ın Kur'an-ı Kerim'deki Hz. İsa menkıbesini kendine örnek aldığını göstermektedir; fakat Hallac, "Allah'ın Peygamberi"nden söz ettiği zaman, N. M. Dahdal'in iddia ettiği gibi Hz. İsa'yı değil, daima derin saygı duyduğu Hz. Muhammed'i kastetmektedir. Her sufi gibi Hallac da kesin bir biçimde Kur'an'ın emirlerine göre yaşamaktaydı; hattâ küçük bir kısmı günümüze kadar ulaşan bir de Kur'an tefsiri yazmıştı. Kur'an'la

yaşamak onun için "kıyamet gününü yaşamak"tı. Çünkü Allah'ın kelâmı olan Kur'an, olmuş ve olacak her şeyi ihtiva etmektedir. Sufinin gayesi, onun mânâsının derinliklerine inmek ve daima yeni mânâlar keşfetmektir. Peder Nwyia haklı olarak, tam ve kesin mânâsıyla Kur'an'a göre ve Kur'an'da yaşayan ilk devir sufileri için "*hafızanın Kur'an'laştırılması*"ndan söz etmiştir. Aynı şey, "Tanrı'nın en sevgili kulu" Hz. Muhammed'e duyulan sevgi ve saygı için de geçerlidir. Hallac, mürşidi Tüsterî'nin Hz. Muhammed hakkındaki "*ezelî nur*" teorisini ele alarak şiirsel bir üslupla yeniden işlemiştir. Ve sıradan bir din âlimi, Peygamber'in hadis ve sünnetlerini rivayet yoluyla gittikçe uzayan bir zincir hâlinde birbirinden öğrenirken, Hallac'ın *Rivayet* adlı risalesinde bildirdiğine göre, o bütün bu bilgileri kaynağından ve hattâ Kur'an'da olmayan Tanrı kelâmını ilâhî güçlerden öğreniyordu.

Hallac'ta en çok dikkati çeken yön, onun Tanrı iradesine bu derece canlı iştirakidir. Tanrı, hiç şüphe yoktur ki, ulaşılması mümkün olmayandır. Yaratılanın her boyutunun üstündedir. Yücedir. Her şeyden münezzehtir. Lahuttur, bütün zamanlardan ve her yaratılmıştan önce vardı ve dolayısıyla ulaşılması mümkün değildir. Fanî insanı O'ndan ayıran, ezeliyet öncesidir. Fakat Hallac'ın telkin ve tecrübesine göre, lahut olan Tanrı'nın bir de nasut (insanlık) tarafı vardır ki, bu Âdem'in yaratılmasında tecelli etmiştir. Bu yüzden Âdem karşımıza, Tanrı'da saklı nasutunun aynası olarak, "hüve hüve" (o, o) şeklinde çıkmaktadır. Hallac, sık sık zikredilen bir beytinde şöyle demektedir:

Ben, O'yum, benim sevdiğim O,
ve O, benim sevdiğim O, Ben'im.

Bunun mânâsı da şudur: "*Tanrı ezelî nazarı ile ezelî suretini temaşa etmektedir.*"

Massignon'un söylediği gibi, başta Bağdatlı Cüneyd olmak üzere, Hallac'ın çağdaşı büyük sufilerin nazarında Tanrı ile birlik hâli ancak "ulaşılması mümkün olmayan ilâhî birlik güneşi ile kavrulup yok olunduktan sonra" mümkündür. Hallac'a göre kutsallık Tanrı'dan gelen her şeye bile isteye katılmaktır. Hallac, kendi iradesinin Tanrı iradesi içinde şekil değiştirmesi için gayret etmiştir. İnsan iradesinin Tanrısal iradeyle tam olarak birleşmesinin yolunu da "çileyi özlemek ve ona tahammül etmekte" bulmuştur. Tanrı iradesine bu derece canlı katılım sayesinde sufi, "*ilâhî rahmet hâllerini yaşamış, Tanrı'ya dokunmuş*" ve böylece "*Hz. Muhammed'in vahiy esnasındaki ruh hâlini o da tatmıştır.*" Muhaliflerinin Kur'an'ın kötü bir taklidi olarak gördükleri *Rivayet* risalesi ve muhtelif dinî vecibelerin yerine o anda daha faydalı ameller işlenebileceği yolundaki öğretisi, bu yaklaşımla açıklanabilir. Hallac, hac ziyareti yerine yetim çocukların doyurulması gibi başka hayırlı bir işin de yapılabileceği görüşündedir[1] Söylentiye göre, Hallac'ın bu ve benzeri iddiaları onun mahkûmiyet kararı konusunda bardağı taşıran son damla olmuş.

Hallac, yaratıcı ilâhî Hakikat ile doğrudan irtibat hâlinde olduğundan emin olduğu için "*Ene'l-Hak*" (Ben Yaratıcı Hakikatim) demiştir. Bu "teopatik ifade", yani şath veya Hıristiyan mistiklerinin diliyle söylemek gerekirse, bu "paradoks", Hallac'ın inanç sisteminin özünü teşkil etmektedir. Ona göre, vuslatın nadir anlarında yaratılmamış ilâhî Ruh, yaratılmış insanî ruha o kadar yaklaşmaktadır ki, onu (insanî ruhu) kaplamakta ve bu sohbet esnasında bir özne değişimi vukû bulmaktadır -O anda Tanrı kendine duyduğu sevgiyi yani, "kendisinin insan tabiatının suretine duyduğu yaratılmamış sevgiyi izhar eder.- Ancak bu arada kendindeki ezelî sultanlığın aşkınlığı ne ortadan kalkar ne de azalır. Bu hâl Massignon'a göre, "*apokaliptik adaletin*[*] *bir ferya-*

[*] Kıyamet günü tecellisi beklenen adalet. (ç.n.)

dı", diğer bir ifadeyle, "Tanrı'nın, beni dahil her şeyini... elinden aldığı" bir insanın feryadıdır. Burada söz edilen, insanî ve ilâhî Zat'ın birlikte davranmasıdır; yoksa daha sonraki çağların mistik akım ve edebiyatlarında tekrar tekrar yorumlanan insan ve Tanrı'nın neticede bir özün iki yüzü olduğu bir tevhid görüşü değildir. Bu görüş nedeniyle Hak kelimesinin Tanrı olarak tercüme edilmesi âdet olmuştur; fakat unutmamak gerekir ki, Hallac hiçbir zaman "Ene Allah" (Ben Tanrı'yım) dememiştir. Çünkü böyle bir ifade gerçek bir şirk olurdu.

Hallac eserlerinde ayrıntılı bir şekilde şeytanla da meşgul olmuştur. İslamiyet'e göre, iblis veya şeytan, Allah'ın bütün melek ve ruhlara Hz. Âdem'e secde etmeleri yolundaki emrine itaat etmediği için lanetlenmiştir. Vaktiyle "meleklere öğretmen"lik yapan ve üstelik ateşten yaratılmış olduğu için gurur duyan şeytan, bu emre itaat etmez ve lanetlenir. Hallac ve ondan sonraki bir çok sufi, şeytanı, birliği tanıyan yegâne yaratık olarak övmüşlerdir. Şeytan, Tanrı'dan başkasına nasıl secde edebilirdi? Burada oldukça girift bir mesele ile karşı karşıyayız. Tanrı, şeytanın Âdem'e secde etmesini emretmişti; fakat, kendisinden başka kimseye secde edilmemesini emreden de O değil miydi! Şeytan bu ikilemden nasıl sıyrılabilirdi? Özünde şeytanın itaatsizlik etmesini isteyen Tanrı idi; yoksa o kendi iradesiyle emre itaatsizlik edemezdi. Gerçek âşık, sevgiliye itaatkârdır ve sevgiliden yüz çevirmek yerine, onun lanetini bir şeref nişanesi olarak kabul eder. Hallac'ın bazen kendine de atfettiği şu mısralar, şeytanın çıkmazını tasvir etmek açısından dikkate şayandır:

Elleri bağlı denize attı ve seslendi:
Dikkat et, su ıslatmasın seni!

Kitab et-Tavasin adlı eserinde bu konuyu geniş bir biçimde işlemesi, onun, ilâhî irade ve ilâhî emir ikilemi karşısında ne kadar büyük ızdırap çektiğini göstermektedir. O burada kendini şeytanın ve Firavun'un yanına koymaktadır; çünkü burada adı geçen herkes "Ben" demiştir. Şeytan: "Ben ondan (Âdem'den) daha üstünüm." dedi. Firavun ise "Benim en büyük Rabbiniz." (Sure 79/24).* Hallac: "Ben Yaratıcı Hakikatim." dedi. Bu "Ben" sözünün arkasındaki sır, Hallac'tan sonraki sufilerin daima zihinlerini karıştırmıştır. İslam'ın en büyük mistik şairi Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin de Mesnevi'de, Hallac'ın "Ben"i ile Firavun'un "Ben"ini karşılaştırdığı meşhur bir şiiri vardır.**

Rumî'nin Mesnevisi'ndeki karşılaştırmaya istinaden bir şiir yazan Friedrich Rückert, şiirinin son bölümünde şöyle seslenmektedir:

Cezbe hâlinde Bir'liğe kavuştuğunu
Sanarak övünen kimse,
Bir gün kendinden geçtiğinde
Tanrı'ya sordu
"Niçin Firavun'u
'Ben Tanrı'yım' dedi diye
Yaktın azap ateşinde?
Halbuki Hallac'ı,
Göklere yükselttin.
Oysa o da aynısını söylemişti.
'Ben Tanrı'yım' demişti!"

* Naziat suresi, 24. ayet. (ç.n.)

** "Firavun, ben Hakk'ım dedi, alçaldı; Mansur, ben Hakk'ım dedi, kurtuldu. Firavun'un "ben" demesinin arkasında Tanrı'nın laneti vardı; Hallac'ın "Ben" demesinin arkasında Tanrı'nın rahmeti var."

Molla Cami de *Nefhat'ül Üns* adlı eserinde aynı konuyu şöyle işlemiştir: "Firavun, sadece kendisini görmüş ve Ben'i (yani Tanrı'yı) kaybetmişti; oysa Mansur, sadece Ben'i görmüş ve kendisini kaybetmişti." (ç.n.)

O an bir ses duydu:
"Firavun o sözü söylediğinde
Ben'i unutmuştu,
Sadece kendini düşünmekteydi,
Hallac feryat ettiğinde ise,
Sadece Ben'i düşünüyordu
Kendini tamamen unutmuştu.
Ve bu nedenle
Firavun'un ağzındaki "Ben"e
Lanet ettim
Hallac'ın ağzındaki "Ben"e ise
Rahmet!"

Hallac, cezbe anında kolaylıkla yanlış anlaşılabilecek sözler ve mısralar söylerdi. Kullandığı dil güzel olduğu kadar da zordu; onun ifadelerindeki ince farkları kolaylıkla kabalaştırmak mümkündü. Bunlar sahibinin kâfirliği konusunda kolayca delil olarak kullanıldı veya daha sonraki çağlarda onun panteist veya monoistliğinin ispatı şeklinde yorumlandı. Massignon, büyük emek harcayarak onu bu tür panteist yorumlardan kurtarmış ve onun klasik İslama has kişisel mistisizmi, varması gereken mantıklı sonuca götürdüğünü göstermiştir.

Hallac ve onun acıklı sonu, onunla ilgilenen herkesi huzursuz etmiş ve çok üzmüştür. Onun, her yerde var olan ve hiçbir yerde olmayan, istediğine görünen ve istemediğine görünmeyen ezelî Yaratıcı ve Tanrı'ya seslenişleri, sevgi ve hasret doludur. İlâhî birliğe duyduğu hasreti ve cezbe anında zaman zaman gerçekleştiği anlaşılan vuslat anlarını dile getirdiği çoğunlukla sade motiflerle süslü mısralarının sedası insanı kendisine hayran bırakır. Hallac'ın ölümünden sonra derlenmiş olsalar da *Kitab et-Tavasin*'in kafiyeli bölümleri büyüleyicidir ve Hallac'ın çok önemli bazı gö-

rüşlerini içerir: Hz. Muhammed için yazılmış büyük methiye, şeytanı savunması ve ilk defa burada karşımıza çıkan, sonradan İran lirizminde en çok işlenen konu olan pervane ve mum motifi gibi. Çeşitli eserlerin Batı dillerine tercüme edilmesinden sonra Goethe, *Rahmet Hasreti* adlı şiirinde bu motifi kullanmıştır.

Öte yandan aynı eserden Hallac'ın Bağdatlıları nasıl hayretler içinde bıraktığını, ibadet esnasında halkın alışık olmadığı davranışlarda bulunduğunu, örneğin amuda kalkarak ibadet ettiğini de (muhtemelen burada yoga etkisi söz konusudur) öğreniyoruz. Hallac'ın zaman zaman bilerek yaptığı aykırı hareketler insanları rahatsız ediyordu. İnsanın aklına şöyle bir soru geliyor: Acaba bugün, Hallac gibi, mutlak ilâhî birliği arayan ve dinin radikal bir biçimde içselleştirilmesini talep eden ve bunları hasret dolu haykırışlarla gösteren garip bir insan çıkıp gelse, ona nasıl davranılırdı? O inananları imtihana çağırırken, onun çağında Bağdat'ta bir ilâhiyatçı veya sade bir vatandaş olsaydık, tepkimiz ne olurdu? Ne derdik? Onun vaazlarını inanılmaz bir küstahlık olarak mı görürdük, yoksa mecnunluk mu sayardık?

Hallac efsanesini bu kadar canlı tutan, belki de onun bu tahrik edici karakteridir. Hint İslamının ıslahatçısı ve Pakistan'ın manevî mimarı Muhammed İkbal (ö. 1938), başlangıçtaki tereddütünden sonra, Hallac'ın heyecanlı şahsiyetini idrak etmiş ve onu adeta, kendi ideali olan, "Manevî Ölülerin Dirilişi"nin bir modeli olarak benimsemiştir. Massignon'un Hallac biyografisini İngilizceye tercüme eden Amerikalı yazar Herbert Mason, şehit sufiye karşı beslediği duyguları sadece küçük bir dramada dile getirmekle kalmamış, 1966 yılında yazdığı bir şiirle Hallac'ı çağdaş insan için belki de biraz daha anlaşılır bir hâle getirmiştir:

Sahne hazırlanmıştı; belki bir cilvesiydi
Önce tutuklanmana ve sonra ölümüne
Sebep olan mazinin: "Dedesi mecusi",
Belki, "isyanda görülmüştün kölelerle",
Belki, "fazla beraber olmuştun simyacılarla",
Belki, Hindistan gezisi - veya başka şeyler...

Hiçbir yarar sağlamadı, nüfuzlu kişilerin
Davan için mücadelesi, veya âlimlerin
İstişareleri veya müritlerinin gösterileri -
Sadece sonu daha aşikâr kıldı...
Maksadın şöhret değildi. Islahattan konuşuyordun
Lakin hususi - Önce kendini ıslah ederek...
Mamaafih "hususi" ne demek bilen yoktu.
Dikkatleri çekmiştin sen, vergilerin istismarına-
Onların gidip kayboldukları hususi ceplere -
İşaret etmiştin sen ahlâksızlığa
Bir mutabakatmış gibi kamu adına işlenen günahlara..

Sorun bu değildi. Alışılmıştı vaazlara,
Etkileri kalmamıştı dünya işlerindeki sarsıntılar gibi
Bir defa başladıktan sonra, unutulanlar
Senin içindeki ahlâk ve adalet değildi;
Hakikatperestliğin değildi, hikmet sahiplerini
Kıskandıran, hükümdarları öfkelendiren -

Hayır, sendeki o Aşk'tı - O'nun sana gelişi,
Senin esaret yoldaşın ve Dostun,
Sana, eşinden ve çocuklarından daha yakın,
Düşünceden daha şahsi
Asla terketmedi seni O - teslim oldun O sevdi,

Yasanın dediği gibi; lakin O idi,
Seni seven; bir emir, bir düstur değil.
Duruşmada kıskanç bir sufi,
Mecnun ilan etti seni.
O "ermiş'tir" dedi bir muhafazakâr.
Resmî makamların gözünde ikisi de suçtu

Zindanda dokuz yıl. Asla terketmedi O seni,
Darağacına götürdüklerinde,
Sen O'na Ben diye seslendin
Seni hiçbir zaman terk etmeyen hiçbir zaman ölmeyen.

İranlı büyük İslam sufisi Feridüddin Attar (ö. 1220), takriben sekiz yüz yıl önce manevî mürşidi Hallac'ın hayatı ve ölümüyle ilgili, daha sonraki yüzyıllarda kanun hükmü kazanan bir şerh yazmıştır. Attar, *Tezkiretü'l Evliya* adlı eserinde çileyi bile isteye çeken şehit sufinin Tanrı aşkının belki de en kısa özetini yapmıştır:

Bir derviş zindanda Hallac'a "*Aşk nedir?*" diye sordu.

Hallac, "*Aşkın ne olduğunu bugün, yarın ve öbür gün göreceksin*" dedi. O gün onu katlettiler. Ertesi gün ateşte yaktılar. Üçüncü gün külünü göğe savurdular.

Dualar - Şiirler - Rivayetler

İşte buradayım, benim sırrım, sırdaşım!
Buradayım, emrine amade, gayem, arzum.
Sana sesleniyorum; aslında seslenen Sen'sin bana
Sen benimle konuşmasan bir şey söyleyebilir miyim ben
Sana?

Özümün Öz'ü, çabalarımın hedefi
Benim sözüm, dilim ve dilsizliğim!
Bütünlüğümün bütünü, gözüm ve kulağım
Elim kolum ve suretim ve her şeyim

Kendinden geçen ruhumun sarıldığı Sen,
Vecd içinde -oradaydın benim yanımda
Sana boyun eğdim, vatandan uzak ağlıyorum
Kendi çileme -düşmanım yardım ediyor bana bu yolda.
Yaklaşıyorum, lakin korku uzaklaştırıyor
Titretiyor içimde derin kök salan hasretin.
Gönülden bağlıyım bir dosta ne yapayım?
Usandı doktor, bulamadı derdime çare.
Diyorlar ki: "O'ndan O'nunla kurtul!" - lakin
Dertten dertle kurtulur mu insan
Beni aciz ve hasta eden aşkıdır O'nun -
Nasıl şikâyetçi olayım ben O'na O'ndan?
Kalbim tanıyor O'nu, hazzını duyuyorum
Lakin sadece gözlerim söz edebilir O'ndan

Vay benim ruhumun hâline, ruhumun elinden!
Vay hâlime! Çektiğim azabın sebebi benim!
Boğulan biri gibi - görünen sadece yardım çağıran
Elidir -ve batar denizin derinliklerine.
Kimse bilmiyor başıma musallat olan derdi,

Bâtınımı kaplayan O sevgiliden gayri;
Sadece O biliyor çektiğim çileyi benim:
O'nun iradesindedir ölümüm ve hayatım.
Ey en büyük arzum, misafirim, hasretim,
Hayatın ruhu, dünyam, inancım!
"Seni azat ettim!" de, kulağım, gözüm!
Neden tereddüt ediyorsun, Sana uzağım diye mi?
Sana uzaktakilerin gözlerine perde çeksen de
Kalbim Sen'i uzaktan da görüyor çok uzaktan

Bir dost anlatıyor:

Bayda sokaklarında arkasından gidiyordum. Bir damın üzerinden birinin gölgesi üzerine düşünce, Hallac gölgenin sahibini görmek için başını yukarı kaldırdı. Gölgenin sahibi güzel bir kadındı. Sonra Hallac bana döndü ve "Bu kısacık an yüzünden başıma gelecek belaları göreceksin." dedi. Aradan yıllar geçti. Hallac'ı çarmıha gerdiklerinde, ben de toplanan kalabalığın içindeydim ve ağlıyordum. Bir ara göz göze geldik. Bana şöyle seslendi: "Musa, senin de şahit olduğun gibi kim başını göğe kaldırır da caiz olmayan bir şeye bakarsa, o da böyle benim gibi halkın bakışlarına maruz kalır."

• • •

Ebu Yakup en-Nehracûri anlatıyor:

Hallac, ilk defa Mekke'ye geldiğinde, tam bir yıl caminin avlusunda oturdu. Abdest almanın ve Kâbe'yi tavaf etmenin dışında, hiç yerinden kıpırdamadı. Otururken ne güneşten korundu, ne de yağmurdan. Her akşam ona bir ibrik su ve bir Mekke pidesi[1] getirildi. Sabah olduğunda, pideyi ibriğin üzerine konmuş bir şekilde bulurlardı; pideden sadece üç dört lokma yenmiş olurdu. Her sabah ibrik ve pide öylece geri götürülürdü.

• • •

[1] Bu, sadece Ramazan ayında oruç tutmak farz olmasına rağmen, Hallac'ın Mekke'de sürekli oruç tuttuğu şeklinde yorumlanabilir.

İbrahim ibn Seybani anlatıyor:

Ebu Abdullah el Mağribi ile Mekke'ye geldik. Bize Hallac'ın Ebu Kubeys dağında olduğunu söylediler. Oraya gitmek üzere yola koyulduk. Öğle saatlerinde Hallac'ın bulunduğu yere vardık. Hallac bir kayanın üzerinde oturuyordu. O kadar terlemişti ki, üzerinde oturduğu kaya tamamen ıslanmıştı. Bu hâli gören Ebu Abdullah, geri döndü; bize de geri dönmemizi işaret etti, biz de geri döndük. Sonra Ebu Abdullah, "İbrahim, eğer ömrün kifayet ederse, o yukarıda gördüğün adamın başına neler geleceğini göreceksin. Hallac, Tanrı ile sabır yarışına girmiş. Tanrı, hiçbir mahlukatın dayanamayacağı bir bela verecek ona."

• • •

Dostlarından biri anlatıyor:

Yedi sene Hallac ile beraber kaldım. Katık olarak tuzdan ve sirkeden başka bir şey yediğine şahit olmadım. Sırtında yamalı bir giysi, başında bir takkesi vardı. Beklenmedik bir anda bir giysi hediye edilse, alır ve hemen başka birine verirdi. Geceleri uyumak âdeti değildi, sadece gündüzleri biraz kestirirdi.

• • •

Hallac bir gün bir davette birkaç muamma okudu. Orada hazır bulunanlar Hallac'ın sözlerini tasvip etmediklerini hissettirdiler.

Ev sahibi İbn Harun'un ölümcül hastalığı olan bir oğlu vardı. Hallac'a, "Oğlum için dua et." diye ricada bulundu. Hallac, "Korkmana gerek yok. Oğlun artık iyileşmiştir." cevabını verdi. O anda çocuk sanki hayatında hiç hasta olmamış gibi içeri girdi. Herkes hayretler içinde kaldı. İbn Harun, ağzı mühürlü bir kese getirdi ve Hallac'a uzatarak, "Şeyhim, bu kesenin içinde üç bin dinar var. İstediğin gibi dağıt." dedi. O anda misafirler nehrin kenarındaki bir odada toplanmışlardı. Hallac, keseyi aldı ve Dicle'ye attı! Sonra şeyhlere dönerek, "Siz benimle tartışmak istiyorsunuz, ama ne hakkında? Çünkü ben, sizin haklı olduğunuzu, benim haksız olduğumu biliyorum." dedi ve çekip gitti.

Ertesi gün İbn Harun akşamki konuklarının hepsini yeniden çağırdı. Keseyi onların önüne koydu ve şunları anlattı: "Dün Hallac'a ne verdiğimi düşündüm ve pişman oldum." Aradan bir saat bile geçmemişti ki, Hallac'ın dervişlerinden biri çıktı geldi ve dedi ki: 'Şeyhin sana selamı var. Sana şunları iletmemi istedi: Pişmanlık duyma, kesen işte burada! Çünkü Tanrı'ya itaat edene, karalar ve denizler itaat eder!"

• • •

Hallac, Ramazan'ın ilk günü oruca niyet eder ve orucunu bayram günü bozardı. Kur'an'ı, geceleri iki rekât, gündüzleri ise yüz rekât namaz içinde tam olarak hatmederdi. Bayram günü kara bir hırka giyer ve şöyle derdi: "Bu hırka, ameli geri çevrilen birinin hırkasıdır."

• • •

Bir dost anlatıyor:

Zerdüşt Behram ibn Marzuban, bir gece yarısı bana geldi; çok varlıklı bir kişiydi. İçinde iki bin dinar bulunan bir keseyi bana uzatarak, "Beni Hallac'a götürür müsün? Belki sana olan saygısının hatırına, bu keseyi senin elinden kabul eder." dedi. Kalktık, beraber Hallac'ın evine gittik. Seccadenin üzerinde oturmuş, yüksek sesle Kur'an okuyordu. Buyur etti, oturduk. "Bu saatte neye ihtiyacınız var?" diye sordu. Olanları anlattım. Parayı almayı reddetti; fakat ben çok ısrar ettim. Beni çok sevdiği için, kıramadı. Keseyi aldı ve bana dönerek, "Sen burada kal, gitme." dedi. Ben kaldım, Zerdüşt Behram gitti.

Sonra Hallac ayağa kalktı ve beraberce Mansur Camii'ne gittik. Dervişler içeride uyuyorlardı. Onları uyandırdı. Kesesinin içindeki bütün parayı onlara dağıttı. Ben, "Şeyhim, niçin sabaha kadar sabretmedin?" diye sordum. "Gerçek fakirler için geceyi Nisibin[2] akrepleriyle geçirmek, bu kadar parayla geçirmekten daha iyidir." diye cevap verdi.

• • •

[2] Nisibin akrepleri çok zehirli olurlar. Cebinde parayla bir gece geçirmek eski bir sufi geleneğine göre yasaktır.

Ebu Yakup en-Nehracûri anlatıyor:

Hüseyin ibn Mansur, Mekke'ye ikinci gelişinde yanında dört yüz kişi vardı. Şehre girdikten sonra etrafa dağıldılar; sadece küçük bir grup onun yanında kaldı. Akşam olduğunda ona, "Müritlerin iftara ne yiyecekler?" diye sordum. Bana, onları Ebu Kubeys dağına götürmemi, söyledi. Götürdüm. Yanımızda iftarımızı açacak bir şeyler vardı. Orucumuzu bozduktan sonra, Hallac, "Biraz tatlı yesek nasıl olur?" dedi. "Fakat biz hurma yedik" cevabını verdik. O da, "Ben ateşte pişmiş bir şey yemek istiyorum." dedi.

Sonra bir an kayboldu. Geri geldiğinde, elinde çeşitli tatlılarla dolu bir tepsi vardı. Şüphelendim. Bir parça tatlı aldım sakladım, sonra pazara götürdüm; bütün tatlıcılara gösterdim, kimse bu tatlıyı tanımadı. "Mekke'de bu tür tatlı yapılmaz!" dediler. Sonra tatlıyı gösterdiğim bir kadın aşçı, "Bu tatlıyı sadece Zabid'de[3] yaparlar. Fakat bunun taşınması mümkün değildir. Buraya kadar nasıl getirildi, anlamıyorum." dedi. Şüphem iyice arttı. Kadın da Zabid'e gideceğini söyleyince, ona, Zabid'e vardığında, bütün tatlıcıları gezmesini ve tatlı dolu bir tepsinin kaybolup kaybolmadığını öğrenmesini tembihledim. Kadından bir kaç gün sonra bir mektup aldım. Gerçekten de bir tatlıcının tatlı dolu bir tepsisi yok olmuş. O andan itibaren Hallac'ın kanun dışı fiillerden de çekinmeyen bir sihirbaz olduğuna inanmaya başladım; ta ki kadından ikinci bir mektup alıncaya kadar. İkinci mektupta, Hallac'ın tatlıcıya tepsinin ve tatlıların parasını fazlasıyla ödediği yazılıydı. Bunun üzerine Hallac hakkındaki kötü düşünceler kalbimden silindi ve bunun onun kerametlerinden biri olduğunu anladım.

• • •

[3] Zabid, Yemen'in Tihama sahillerinde yer alan, din âlimleriyle meşhur eski bir yerleşim merkezidir. Mekke'den Zabid'e günlerce süren yolculuktan sonra varılabilir.

Ebu İshak el-Hulvanî anlatıyor:

Hallac'a on yıl süreyle hizmet ettim. Ona en yakın insanlardan biriydim. Hakkında sürekli dedikodular duyuyordum; suçlanıyordu, kâfir olduğu söyleniyordu. Etki altında kalarak ben de şüpheye düştüm. Bir gün bu dedikodulardan ona bahsettim ve dedim ki, "Şeyhim, bâtınî ilimler konusunda biraz bilgi sahibi olmak istiyorum." "Sahte bâtınî mi, gerçek bâtınî mi?" diye sordu. Ben düşünürken o devam etti:

"Gerçek bâtınî: Bunun zahiri şeriattır. Her kim hakikati şeriatın zahirinde dikkatlice arar ve bulursa, ona bunun bâtını da açılır. İşte bu bâtın Tanrı'yı bilmektir. Ama sahte bâtınîliğin içi dışından daha çirkindir ve dışı içinden daha iğrençtir. Bununla meşgul olma!... Şimdi sevgili oğlum, ben sana, şeriatın zahirini nasıl yaşadığımı anlatmak istiyorum: Ben hiçbir mezhebin hiçbir koluna tâbi olmadım;[4] bilakis onların hepsinin en zor ve en ağır taraflarını aldım ve bunlara uydum. Hiçbir zaman gusletmeden ve abdest almadan namaz kılmadım. Ve şu anda karşında duruyorum. Yetmiş yaşında ve ömrümün son elli yılında bin yılın ibadetini yapmış bir hâlde... Ve her ibadetim, bir önceki hatalı ibadetimin yerine geçmek üzere."[5]

---

[4] Genel olarak Müslümanlar dört büyük mezhepten birinin takipçisi olur. Bu mezhepler arasında ayrıntılarda küçük farklar vardır. Ve bu farklar genellikle hukukî ve ibadete yönelik sorulara verilen cevaplardan kaynaklanır. Hallac, bu dört mezhebin uyulması en zor kaidelerini kabul etmiş böylelikle şeriatı en mükemmel şekilde yerine getirmiştir.

[5] Beş vakit namaz sırasında önemli bir hata yapılır veya dikkat dağılırsa kural, namazın tekrarlanmasıdır. Hallac, namazlarında gerçek bir sufinin varabileceği en son noktayı yani kalbin her şeyden arındırılarak Tanrı'ya odaklanmasını ve cezbe içinde Bir'liğe ulaşmayı hedeflerdi. Buna ulaşamadığını düşünüp namazlarının hep eksik olduğunu düşünürdü.

Tevhid Üzerine

Tevhid, Tanrı'nın Bir'liğini bilmektir.
"Tanrı'dan başka ilâh yoktur" inancının özüdür.

Öğrencilerinden biri anlatıyor:

Bir gün Hallac'ın yanına gittim ve "Bana tevhid hakkında bir öğüt ver." dedim. "Tevhid, kelimelerin ötesindedir; bu yüzden tevhidi kelimelerle ifade edemezsin." dedi. "O hâlde 'Lâ ilâhe illallah'ın mânâsı nedir?" diye sordum.

"Bu O'nun, gerçek tevhid ehliyle karışmasın diye, avamı meşgul ettiği bir ifadedir. Tevhid inancının şeriatın ötesindeki izahı budur." diye cevap verdi.

Sonra yanakları kızardı ve dedi ki: "Söylediklerimi kısaca özetlememi ister misin?" Evet, dedim. "Her kim Tanrı'nın Bir'liğine şahadet ettiğini iddia ederse, o bununla Tanrı'ya şirk koşmuş olur."[6]

Fanînin (zamana bağlı olarak yaratılmışın) ezelîden ayrılması ve sonra, fanîden yüz çevirip ezelîye dönmesi - işte tevhid inancının zahiri budur. Fakat bunun esası, fanîlikten çıkıp bakîde fena bulmaktan ibarettir. Gerçek tevhid inancına gelince: Bu sadece Allah'ın Resulü Muhammed'e (s.a.v.) mahsustur!

Tanrı'nın kendisinden başka kimse Tanrı'nın Bir'liğine şahadet getiremez. O'nun Resulü'nden başka kimse tevhid inancının gerçek mahiyetini bilemez.

• • •

[6] "Ben" demek hakkına sadece Tanrı sahiptir. Hallac'tan yaşça büyük çağdaşı Harraz'ın da ifade ettiği gibi, prensip olarak insanın kendisi, "Şahadet ediyorum ki, Allah'tan başka Tanrı yoktur." (Lâ ilâhe illallah) inancını dile getiremez. Çünkü böyle bir inancı dile getiren insan, o anda kendi varlığını da teyit etmiş ve bununla Tanrı'ya şirk koşmuş olur.

Bir dost anlatıyor:

Nahrevan Camii'nde Hallac'ı gördüm. Bir köşede, iki rekât namazda Kur'an'ı hatmediyordu. Ertesi gün selam verdim ve bana tevhid hakkında birşeyler öğretmesini rica ettim. "Bilesin ki, insan Tanrı'nın Bir'liğine şahadet ettiği zaman, kendi varlığını da teyit etmiş olur ve kendi varlığını teyit eden kimse, gizli putperestlik yapmış olur. Her şeyden münezzeh-ulu Tanrı, yarattıkları arasından seçtiği birinin dili ile kendi birliğine şahadet eder. Eğer O benim dilimden kendi Bir'liğine şahadet ederse, O, O'dur ve bu O'nun işidir. Yoksa, O'nun Bir'liğine şahadet etmek benim ne haddime?"

Kim O'na götüren rehber olarak aklı bilirse
Tanrı, onu şaşkın şaşkın gezdirir dağda bayırda
İçi aldatmacalarla dolup taşar
Şaşırıp "Ah, O var mı?" diye sorana kadar

• • •

Kim, Tanrısallığın beşeriyete karıştığını veya beşerîyetin Tanrısallığa karıştığını söylerse, kâfirdir. Zira, her şeyden yüce Tanrı, kendi zat ve sıfatlarını, yarattıklarının zat ve sıfatlarından tecrit etmiştir. O, onlara hiçbir şekilde benzememektedir. Onlar da Tanrı'ya asla benzemezler. Ezelî ile fanî arasında benzerlik olduğu nasıl düşünülebilir?

Ve kim Yaratıcı'nın bir mekânın içinde veya üstünde veya bir mekâna bağlı olduğunu veya bâtın olarak kendini göstereceğini veya hayal edilebileceğini veya tasavvur edilebileceğini ileri sürerse, Tanrı'ya şirk koşmuş olur.

Kim, ezeliyet (bütün zamanlardan önce) ile sonu olmayan ebediyeti (bütün zamanlardan sonra) müşahade eder ve bunların arasındaki her şeye gözlerini kaparsa; o, tevhidi teyit etmiş olur. Ve kim gözlerini ezeliyet ve sonu olmayan ebediyete karşı kapatır ve bunların ikisi arasında olup biteni müşahade ederse; o, ibadet etmiş olur. Ve kim onların arasından ve iki ucundan uzak durursa; o, hakikatin kulpundan yakalamış olur.

O'nu tanımak iddiası, cehalettir. O'na daima hizmet ettiğini düşünmek, saygı eksikliğine işarettir. O'nunla mücadeleden sakınmak iddiası, deliliktir. O'nun huzuruna kanmak, ahmaklıktır. O'nun sıfatlarını tartışmak, şaşkınlıktır. O'nu tanıdığını söylememek (bu konuda susmak) korkaklıktır. O'na yaklaşmaya çalışmak, cesarettir. O'nun uzaklığına şükredip memnun kalmak, basit (aşağı) bir zihniyettir.

O'nu tanımış olmanın işareti, dünya ve ahiretten el çekmektir.

O'nu tanıyan, O'nu tasvire kalkışmaz; O'nu tasvire kalkışan, O'nu tanımıyor demektir.

And olsun ki, kalpler O'nu kavrayamaz. Bakışlar O'na ulaşamaz. Mekânlar O'na değemez. İstikametler O'nu gösteremez. O, tasavvur ve tahayyül edilemez. Ve O, bir Nasıl'a gelemez. Ve O, tasvir yoluyla vasıflandırılamaz ve anlatılamaz. Ancak O seninle olmadığı sürece, sen kıpırdayamaz, dinlenemez, nefes alamazsın. Nasıl yaşadığına bir bak! İşte avamın konuşma tarzı budur. Halbuki, havassın dilinde kelimeler yoktur. Ve ilâhî hakikat haktır ve insan bâtıldır. Hakikat ve bâtıl bir araya geldiğinde, şöyle söylenmelidir: "Hayır, Biz hakkı bâtılın tepesine fırlatırız da beynini parçalar, bir de görürsün ki, (bâtıl) o anda yok olup gitmiştir! Allah'a isnat ettiğiniz o sıfatlar yüzünden vay sizlere!" (Sure 21/18)*

• • •

* Enbiya suresi, 18. ayet.

İnsanlığın vasıfları, ebediyetin vasıflarının bâkîliğinin ispatının delilidir ve bâkîliğin vasıfları, insanlığın vasıflarının geçiciliğini gösteren delildir. Her ikisi de, gerçek tevhidin temeli olan ezelî sebebin idrakine götüren yollardır.

Tırmandım bir zirveye ayaklarım olmadan,
Başkaları için çıkılması zor bir noktaydı bu
Daldım bir denize, ayaklarım batmadan suya,
Ruhumun dalmasıydı bu, oysa kalbimin umudu
Derinliklerde dinleniyor bir inci ellerden uzak -
Kavrayabilir onu tefekkürün elleri ancak
Ağzım olmadan içmiştim onun suyundan -
Ezelde içmemiş miydi ağzımız o kaynaktan?
Onun susuzluğuyla yanmıştı ruhum ezelden,
Bedenim onu hissetmişti henüz şekillenmeden.
Ben öksüzüm, lakin babam da var benim;
Uzakta olduğu için daima gamlı gönlüm
Hem kör, hem görenim; hem akıllı, hem deli
İstesem de dönüşü yoktur sözümün
Sadece ehl-i hâller bilirler, benim bildiğimi
Evet, onlar benim iyilikten zengin dostlarımdır
Yaratılıştan önce de tanırlardı birbirlerini
Onların güneşleri parlar; zaman kararır.

Hallac, bir öğrencisine yazdırıyor:

And olsun ki, Rahman ve Rahim olan Tanrı -Hamd O'na mahsustur- mutlak hâkim olarak kendi kendine var olmuş bir özdür, ezeliyetiyle kendi olmayan her şeyden tamamen ayrılmış ve kendi dışındaki her şeyden tecrit olmuştur. Hiçbir şey O'nunla karışmaz ve hiçbir şey O'nunla karıştırılamaz. Hiçbir mekân O'nu içine alamaz ve hiçbir zaman O'nu kavrayamaz, hiçbir düşünce O'nu tahmin edemez, hiçbir şey O'nu tasavvur edemez, hiçbir bakış O'na ulaşamaz, hiçbir yorgunluk ona yaklaşamaz.

Sonra cezbeye kapılarak şöyle dedi:

Deliliğimdir Sen'i kutlu yapan,
Hakkında ne düşünüyorsam şaşkınlıktan.
Ah, en sevdiğim aklımı başımdan aldı
Ve yay gibi bir kaş,
Ve aşk zaten
Yakınlığın bir yanılgı olduğuna
İşaret ediyordu

Sonra konuştu:

Oğlum, kalbini O'nu düşünmekten ve dilini O'nu zikretmekten sakın; ama bunların her ikisini de daima O'na şükretmek için kullan: Zira O'nun varlığı hakkında düşünmek ve O'nun sıfatlarını hayal etmek ve O'nu kelimelerle tasdik etmek, en ağır günahlardan ve en büyük kibirlerdendir.

• • •

Bir tanık anlatıyor:

Hallac'ın Bağdat pazarında şöyle bağırdığını duydum:

Ey Müslümanlar, yardım edin bana! O, ne ruhumla yakın bir ilişki kurmama izin veriyor, ne de ruhumu alıyor ki, kurtulup huzura kavuşayım. Bu benim katlanamayacağım bir cilve.

Sonra okudu:

Ulu Tanrım! Varlığımın bütünüyle
Sen'in aşkına sarıldım.
Sen perdeleri kaldırdın ta ki
Sen'i ruhumda sandım
Kalbimi Sen'den gayrı her şeyden çekip aldım
Her şey bana yabancı, hiçbir şey göremiyorum
Sen'in bana gösterdiklerinin dışında

Burada, hayat zindanında
Sen'den uzak, tutsağım
Çek al beni bu zindandan Tanrım,
Sana kavuşayım

• • •

Sükun ve sonra sessizlik ve sonra dilsizlik,
Ve bilmek ve sonra bulmak ve sonra gömmek
Ve toprak, üzerinde ateş ve sonra bir pırıltı,
Ve soğukluk, sonra bir gölge ve sonra güneş.
Ve kayalık ve sonra düzlük ve sonra çöl,
Ve ırmak ve sonra deniz ve sonra kurumak,
Ve sarhoşluk ve sonra ayılma ve sonra hasret,
Ve yakınlık ve sonra buluşma ve sonra aşinalık
Sıkıntı, sonra kurtuluş, sonra yokoluş
Ve ayrılık, sonra vuslat, sonra tükeniş
Yakalama, sonra bir itme, sonra cezbe,
Tasvir, sonra perdenin kalkması, sonra örtü.
Boş sözler bunlar; bu dünyayı değeri olmayan
bir bakır akçeyle bir tutanlara.
Kapı ardındaki sesler bunlar; zira insana ait
kelimeler yakınlaştıkça dönüşür fısıltıya.
Ve insanın menzile ulaştıktan sonra hatırladığı
En son şey, "Ben"dir, "Benim kısmetim";
Zira mahlukat arzuların kuludur,
Ve Tanrı'nın hakikati "Ulu'dur".[7]

[7] Hallac, bu şiiri ile seyr-i sülükta yaşanan farklı tecrübelere işaret etmektedir.

Tanrı'ya Yakınlık - Tanrı'ya Uzaklık

Hallac, bir defasında yatsı namazının selamından sonra şöyle dua etti:

Ya Rabbim! Bütün iyilikler Sen'dendir; bütün iyiliklerin ümit kaynağı Sen'sin. Sen, her önemli konuda müracaat edilensin; her ihtiyacın giderilmesi için eller Sana açılır; Sen'in her şeyi kaplayan lütfuna, affına, ve merhametine sığınılır. Sen tanırsın, fakat tanınmazsın. Sen görürsün, fakat görünmezsin. Yarattıklarının kalplerinin en ücra köşelerindeki en küçük duyguları bilirsin ve Sen her şeye kadirsin. Ben ise, Sen'in aşkının nesiminden bir esinti ve Sen'in yakınlığından bir nebze koku bulduğum için, yüce dağları alçak, gökleri ve yerleri küçük görüyorum. And olsun ki, bir anlık cezbe hâli veya ateşli nefesimin bir lahzası karşılığında bana cenneti satmak istesen, almam. Önüme Sen'in bütün cezalarını ihtiva eden cehennemi koysan, onun ateşine tahammül etmek Sen'in bana kendini gösterdiğin anlara tahammül etmekten daha kolaydır. Yarattıklarının hepsini affet, beni affetme; onlara merhametli ol, bana merhamet etme! Sen'den kendim için bir şey istemiyorum ve Sana kendi haklarım için yalvarmıyorum - ben kendimi Sana teslim ettim, bana istediğini yap!

• • •

Nokta, her çizginin başlangıcıdır; çizgi ise, bir araya gelmiş noktalardan oluşur. Dolayısıyla, ne çizgi noktadan vazgeçebilir, ne de nokta çizgiden. Ve her çizgi, ister düz, ister eğri olsun, bir noktayla başlar. Ve insanın gözü nereye ilişirse ilişsin, orası iki noktanın arasında bir noktadır.

Ve bu hâl, gözle müşahade edilebilen her şeyden ilâhî Hakikat'in zuhur ettiğinin ve gözle görülebilen her şeyden parladığının işaretidir. Bunun için "İçinde Tanrı'yı görmediğim hiçbir şey görmüyorum." diyorum.

• • •

Güneş ne doğar ne batar
Sen'i gönlümde hissetmeden.
İnsanlarla konuşmaya başlamam,
Sözümü Sen'in adınla bitirmeden.
Yansam bile bir yudum su içmem,
Bardakta Sen'in suretini görmeden.
Ne kederli, ne mutlu bir soluk almam,
Sen'in adını anmadan.

Sen'in olmadığın bir yer var mı ki
Sen'i aramak için göğe çıkıyorlar
Açıkça Sana baktıklarını görüyorsun
Lakin, onlar kör, Sen'i göremiyorlar

Sevgilimden bir güneş ışığı yükseldi
Gecenin içine ve batmak bilmeden ışıl ışıldı
Gece de görülebilir gündüzün Güneşi -
Gönüllerdeki Güneş batmayı bilmez.
Bâtının bâtını örtülüdür

Ufukta ışıklarını gösterir sadece.
Nasıl? Sadece zahiriyle bilinir o "Nasıl".
Bâtını ise özün özüyle.
Kör karanlıkta şaşırır mahlukat,
Onu ararken izlerden başka birşey göremez,
Tanrı'ya, hedefe yönelir zan ve hayalle
Havaya dönüp yüzünü, semayla konuşur
Halbuki Tanrı daima onların arasındadır
Ve her an onların hallerini değiştirir
Ah, O'ndan uzak olmadıklarını bir bilseler
Ve O'nun onları asla terketmeyeceğini

Sen kalp ile zarı arasında usulca akarsın,
Yaşın göz kapaklarından aktığı gibi.
Ruhun mekânı nasıl bedense
Sen'in mekânın da kalbin derinliklerindeki şuurdur,
Kımıldayamaz hiçbir şey- hiçbir cansız
İçlerine gizlenip onları kımıldatmasan.

İman ve İmansızlık

İbrahim ibn Fatik anlatıyor:

Bir gece Hallac'ın yanına gittim. Namaz kılıyordu; Bakara suresini okumaya başlamıştı. Sonra kaç rekât namaz kıldı bilmiyorum, beklerken uykuya dalmışım. Uyandığımda, Fussilet suresini (41. Sure) okuyordu. O zaman anladım ki, Kur'an'ı hatmetmek istiyor.[8] Kur'an'ın bütününü bir rekâtta okudu. İkinci rekâtta daha fazlasını. Namazını bitirdikten sonra bana döndü ve gülümseyerek dedi ki: "O'nun rızasını kazanmak için mi namaz kıldığımı zannediyorsun? O'nun rızasını ibadetleriyle kazanacağını sanan kimse O'nun hoşnutluğu için bir fiyat biçmiş olur."

Sonra gülerek devam etti:

Sâlik kemalat duygusuna erişince
Kendinden geçer, artık düşünmez vahdeti
Şahadet eder Hakikate; aşkın ona öğrettiği
Namaz, âşıklar için bir küfürdür sadece[9]

• • •

[8] Rekât, namazın kıyam, rükû ve secdelerden oluşan bölümleridir. Her rekâtta Fatiha suresi ve namaz sureleri okunur. İki, üç veya dört rekâttan oluşan vakit namazlarına istenirse fazladan rekâtlar ilave edilebilir. Vasat Müslümanlar belli sureleri okurken, dindar olanlar, özellikle de tasavvuf ehli, uzun sureleri okumayı seçerler; hattâ, Peygamberimizin kılmakla yükümlü olduğu ancak ümmetine tavsiye ettiği (sünnet) gece namazlarında (teheccüd) bütün bir Kur'an-ı Kerim'i hatmederler.

[9] Hallac'ın sık sık zikredilen bu beyti, bilhassa katı dindar çevrelerce sürekli tenkit edilmiştir. Beytin farklı varyantları vardır. Burada Hallac, cezbe hâlindeyken namazın insanı bu hâlden çekip alarak, dindarların şeriat çerçevesindeki dünyasına geri getirmekte olduğunu; diğer bir deyişle, Tanrı'dan kopmak, ayrılmak mânâsına geldiğini anlatmak istiyor.

Bir dost anlatıyor:

Bir gece çölde dolaşmaya çıktım. Baktım ki, Hallac bana doğru geliyor. Yaklaşınca, selam verdim. Bana, "Burada bir aç köpek var. Bana kızartılmış bir kuzu ve iki pide al getir; burada bekliyorum." dedi. Gittim, bir şeyler aldım getirdim. O, köpeği, kendi ayağına bağladı ve kuzu ile pideleri önüne koydu. Et ve pideyi yedikten sonra, köpeği serbest bıraktı. Köpek gittikten sonra bana döndü ve şöyle konuştu: "Günlerdir nefsimin benden istediği buydu. Ben hep direndim; ancak bu gece nefsimin istediklerini bulmak üzere dışarı çıktım. Ancak ulu Tanrı beni onun üzerinde muzaffer kıldı."[10] Sonra cezbe hâlinde okumaya başladı:

Ben şimdi Tanrı'nın dini için kâfir oldum
Kâfirlik bana farz, lakin müminlere haram

Sonra bana, "Geri dön ve git, arkamdan gelme; yoksa zarar görürsün." dedi.

• • •

Öğrencilerinden biri anlatıyor:

Mehtaplı bir gecede, Ahmet bin Hanbel'in[11] mezarını ziyarete gitmiştim. Uzaktan bir adam gördüm; yüzü kıbleye dönük, du-

---

[10] Rivayetlerde nefs, sık sık mücadele edilmesi gereken ve daha iyi şeyler yapabilmesi için terbiye edilmesi gereken bir kara köpek şeklinde tasvir edilmektedir. (Bazen de nefs, binilerek terbiye edilmesi gereken inatçı bir ata benzetilmektedir.) Sufilere göre, "en büyük cihat", nefse karşı sürdürülen cihattır.

[11] Hanbelî mezhebinin kurucusu olan Ahmet bin Hanbel (ö. 857), zamanında gelenekçi din âlimlerinin lideriydi. Kur'an'ın, "yaratılmamış Tanrı kelâmı" olduğu yolundaki iddiasında ısrar ettiği için, bir ara yönetimin takibatına maruz kaldı. Çünkü o devirde yaklaşık otuz yıl iktidarda kalan Mutezile hareketi için Kur'an, şüphesiz Tanrı kelâmıydı, lakin yaratılmıştı. Sonraları Suudi Arabistan'da hüküm süren Vahhabilik akımı da Hanbelî mezhebinin içinden çıkmıştır. Hanbel'in Bağdat yakınlarındaki türbesi bugün halen her mezhepten ziyaretçinin uğrak yeridir.

ruyordu. O farkına varmadan yanına yaklaştım. Hüseyin ibn Mansur olduğunu gördüm. Ağlayarak şöyle diyordu: "Ah, beni aşkıyla sarhoş eden ve yakınlığıyla şaşkına çeviren Sen! Ezeliyetinle her şeyden münezzehsin ve tek başına hakikat tahtına oturmuşsun. Sen'in o tahtta oturman, yerin orası olduğu için değil, adil olanın o olduğu içindir. Sen'in uzaklığının sebebi farklı olmandandır, yoksa kendini uzaklaştırmandan değil. Sen'in huzurunda olmak, Sen'i tanımakla mümkündür, mekân değiştirmekle değil. Sen'in gaybın, kendini perdelediğin içindir, uzaklara gittiğin için değil. Üstünde Sana gölge düşürecek, altında Sen'i kaldıracak hiçbir şey yoktur. Önünde Sen'i sınırlayacak, arkanda Sana yetişecek hiçbir şey yoktur.

Sana yalvarıyorum. Sen'in kabul buyurduğun bu mezarların ve benim aradığım makamların yüzü suyu hürmetine: Beni benden koparıp aldıktan sonra, beni bana geri verme. Beni benden gizledikten sonra, beni bana bir daha gösterme. Beni öldürmeye kalkacak kullarının ve düşmanlarımın sayısını artır!"

Beni farkedince, dönüp baktı ve gülümsedi; sonra başını geri çevirdi ve dedi ki: "İçinde bulunduğum hâl, müridin ilk mertebesidir!" Ben hayretler içinde sordum: "Şeyhim, sen diyorsun? Eğer bu müridin ilk mertebesi ise, onun mürşidinin mertebesi nedir?"

"Yalan söyledim. Bu, Müslümanın olmanın ilk mertebesidir. Hayır, yine yalan söyledim. Bu daha çok kâfirin ilk mertebesidir." cevabını verdi.

Sonra üç defa haykırdı ve yere düştü. Ağzından kan gelmeye başladı. Eliyle bana uzaklaşıp gitmemi işaret etti. Onu o hâlde bıraktım ve gittim. Ertesi sabah onu Mansur Camii'nde gördüm. Elimden tuttu. Beni bir köşeye çekti ve dedi ki: "Sana Tanrı adına and veriyorum. Dün gece gördüklerini kimseye anlatma!"

• • •

Öğrencilerinden biri anlatıyor:

Bağdat pazarında bir Yahudi ile tartışıyordum. Nasıl oldu bilmiyorum. Bir an farkında olmadan Yahudi'ye, "Seni köpek!" dedim. O anda Hallac yanımızdan geçiyordu. Kızgın bakışlarla bana bakarak, "Köpeğine sahip ol, havlamasın." dedi ve hızla bizden uzaklaştı. Kavga bitince Hallac'ın yanına gittim. İçeri girdim. Beni görünce yüzünü öte tarafa çevirdi. Beni bağışlamasını rica ettim. Bunun üzerine yeniden sakinleşti ve şöyle konuştu:

"Sevgili oğlum. Bütün dinler, ulu Tanrı'nın dinleridir. Tanrı, her bir dini ile ayrı bir insan topluluğunu meşgul etmektedir. İnsanlar inandıkları dinleri kendileri seçmediler; bilakis Rahman ve Rahim olan Tanrı, insanları inandıkları dinler için seçmiştir. Eğer bir kimse başka bir kimseyi inandığı dinin doğru olmadığı iddiasıyla kınarsa, bu hareketiyle o insanın kendi iradesiyle bir tercih yapmış olduğu yolunda bir hüküm vermiş olur. Bu da aslında, Kadercilerin tarzıdır ve Zerdüştler böyle bir dinî topluluktur (yani bunlar düalisttir).[12]

Bilesin ki, Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer dinler, sadece çeşitli sanlar ve farklı isimlerdir; fakat hepsinde maksat aynıdır, farklı değildir.

Ben dinlerin ne olduğu konusunu çok düşündüm. Neticede gördüm ki, dinler, bir kökün çeşitli dallarıdır. Bir insandan, onu alışkanlıklarından alıkoyan ve bağlarından koparan bir din seçmesini talep etme. O zaten varlığın sebebini ve yüce gayelerin mânâsını kendisinin en iyi anladığı şekilde arayacaktır!

Zahirde inanç ve inançsızlık arasında sadece bir isim farkı vardır. Hakikatte ise, bunların ikisi arasında hiçbir fark yoktur."

• • •

[12] Cebriyyecilerin aksine Kaderiyyeciler, insanın her fiilinden kendisinin sorumlu olduğu görüşündedirler. Onlara göre en küçük hareketlerin bile önceden belirlendiği inancı doğru değildir. İnsanı kendinden sorumlu olarak gördükleri için, radikal görüşteki insanlar onları iyi ve kötüyü aynı ağırlıkta kabul eden düalist Zerdüştlerle kıyaslamışlardır. Kaderiyyeciler de insanı Tanrı'nın yanında bağımsız bir varlık olarak kabul ederler.

Hallac'ın yeğeni anlatıyor:

Dayımın el yazısıyla yazılmış şu sözleri görmüştüm: "İmansızlık ile iman arasında fark gözeten imansızdır ve her kim imansız (kâfir) ile imanlı (mümin) arasında fark gözetmezse, o kişi de imansızdır."

• • •

Yeryüzünde hiçbir imansızlık yoktur ki, altında iman saklı olmasın; itaat yoktur ki, altında kendinden büyük isyan saklı olmasın ve kendini tamamen ibadete adama hâli yoktur ki, altında saygıdan feragat hâli olmasın; sevmek iddiası yoktur ki, altında edepsizlik saklı olmasın. Fakat ulu Tanrı, kullarına istidatlarına göre muamele eder.

• • •

Hallac'ın bir mektubundan:

Rahman ve Rahim olan Tanrı'nın adıyla.

O istediğine her şeyde tecelli eder. Tanrı'nın selamı üzerine olsun, oğlum.

Tanrı sana, şeriatın zahirini kapatsın ve imansızlığın gerçek mahiyetini açsın; zira şeriatın zahiri gizli imansızlıktır, imansızlığın gerçek mahiyeti ise açık idraktir.

Ayrıca, Tanrı'ya şükürler olsun ki, O, dilediğine bir iğnenin ucunda zuhur eder. Biri ne kadar "Lâ ilâhe" veya bir diğeri "Lâ ilâhe illâllah" diyerek şahadet ederse etsin, eğer O görünmek istemezse, kendini yerlerde ve göklerde gizler. Lakin, ne birinin "O değil" demesi reddedilebilir, ne de diğerinin "O'dur" yolundaki şahitliği övgüye layıktır.

Bu mektuptaki maksadım, sana şunları tavsiye etmektir: Tanrı'dan dolayı hayal kırıklığına uğrama; O'ndan şüpheye düşme. O'nun aşkının peşine düşmüyorsan ve O'na âşık olmadığın için mutsuzluk duymuyorsan, asla O'nun varlığına şahadet ettiğini söyleme ve O'nu yadsımaya meyletme. Ve O'nun Bir'liğini tanımaktan sakın! Tanrı'ya emanet ol!

Tanrı Sevgisi

Kendine kalbimi mekân seçtin
O, Sen'in sırlarınla dolu şimdi
Evine hoşgeldin, umarım
Komşu olmak hoşuna gider
Şimdi orada Sen'den başka
Bir sır yok benim bildiğim
Kendi gözlerinle bak,
Davetsiz bir misafir var mı orada?
Sen'in benden ayrıldığın gece,
İster uzun olsun, ister kısa
Sevgili yoldaşlarım kalır burada.
Hatıralar ve umut
Eğer hoşuna gidiyorsa felaketim
Ben de memnunum hâlimden
Ah beni öldüren! Sen benim için
Ne istersen ben de onu isterim

Sabırlı olmak istiyordum - lakin
Kalp uzak yaşayamaz kalpten
Sen'in ruhun benim ruhuma karıştı -
Bir yaklaştı, sonra süzülüp uzaklaştı...
Ben Sen'im, aynen Sen'in Ben
Olduğun gibi; hedefim ve gayem.

Bir tanıdık anlatıyor:

Hallac'ın bulunduğu bir camiye girdim; bir grup insan onun etrafında toplanmıştı. Onlara hitaben konuşuyordu. Şunları söylediğini duydum:

"Eğer kalbimde olanın bir zerresi yeryüzündeki dağların üzerine atılsa, dağlar buna dayanamaz, erirdi ve şayet kıyamet günü cehennem ateşine atılacak olsam, cehennem ateşini yakarım; cennete girecek olsam, cennetin temelini çökertirim."

• • •

Hallac efsanesi aşağıdaki hikâyeden ortaya çıkmıştır:

Hallac çarmıha gerildiği zaman, Hızır[13] yanından geçer. Hallac, Hızır'a şöyle seslenir: "Tanrı dostlarının mükâfatı budur!" Hızır cevap verir: "Biz onu (sırrı) sakladık ve sâlim kaldık. Sen onu ifşa ettin ve ölüyorsun. Ah Hallac, bu sabah nasılsın?"

Hallac, "Öyle bir hâldeyim ki, benden bir kıvılcım uçup gitse, bununla cehennem bekçisini ateşiyle birlikte yakabilir." dedi.

• • •

Vaazlarından birinde:

"Bütün övgüler Tanrı'yadır. O, ahadiyetiyle her şeyden münezzehtir; eşi ve benzeri yoktur. Kendine ortak edinmemiştir. Ruh güvercinleri, O'nun mutlak kudretiyle beden gölgelerine iner, beklerler; O'nun rahmet rüzgârı hasret çekenlerin üzerine öyle bir eser ki, onlar, O'na olan muhabbetlerinden cennet sevincini kıyamet gününden önce yaşarlar. O herkesin farkedebileceği

[13] Hızır, sır dolu bir nebî ve ermiştir. Hiç durmadan yeryüzünde gezer, insanlara yardım eder ve onlara ilham verir. İslam kaynaklarında ölümsüz olduğu ve herkese yardım elini uzattığı rivayet olunan Hızır, Rückert'in Chidher isimli şiiri sayesinde Alman edebiyatında yakından tanınmaktadır.

kadar aşikârdır. Öfke kasırgasıyla kendisine kayıtsız kalanların kalbine öyle bir üfler ki onlar yok olup giderler. Ve âşıklar vecd hâlindeyken O, teveccühünün nesiminden öyle bir eser ki onlar vecdden yayılan kokuyla yok olup giderler! Ve biz şahadet ediyoruz ki, Tanrı'dan başka İlâh yoktur, O'nun eşi benzeri, ortağı yoktur, Rahman ve Rahimdir ve şahadet ediyoruz ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir; Tanrı'nın rahmeti dinlerin ve halkların öğütçüsü Muhammed'in üzerine olsun!"

• • •

Öğrencilerinden biri anlatıyor:

Bir gün Hallac'ın huzuruna çıktım ve dedim ki: "Tanrı'yı aramak istiyorum! O'nu nerede arayabilirim?"

Birden yanakları kızardı ve şöyle dedi: "İlâhî Hakikat yer ve mekândan münezzehtir, zamandan bağımsızdır; kalpten ve ruhtan uzak durur, ortaya çıkmaz ve kendini yorumlardan saklı tutar ve gözle görülemeyecek ve tasavvur edilemeyecek kadar kutsaldır. Ezeliyetiyle kendini mahlukattan tecrit etmiştir; yaratıklar da fanîlikleri neticesinde O'ndan tecrit olmuşlardır. Düşünsene, bu tür sıfatlara sahip olan birine giden yol nasıl aranabilir?"

Sonra ağladı ve şöyle dedi:

Ey dostlarım - İşte güneş, demiştim.
Işığı yakın -ama ulaşmak için çok uzak,

• • •

Hallac, namazdan sonra selam verdi ve şöyle dedi:

Ey Tanrım, Sen o Bir'sin ki, Sen'in sayende mükemmel olmayan hiçbir sayı mükemmel olamaz.* Sen o Tek'sin ki, hangi derinliğe inerse insin hiç kimse basiretiyle Sana ulaşamaz. "O gökte de ilâh, yerde de ilâhtır. Hâkim O'dur, her şeyi bilen O'dur." (Sure 43/84)** Yüzünün, Sen'i tanıyanların kalplerini nurlandıran ve asilerin ruhlarını karartan ışığı hürmetine Sana yalvarıyorum; Sen'i Sen'in dışındaki her şeyden mükemmel kılan ve Sen'i Sen'in dışındaki her şeyden tecrit eden kudsiyetin hürmetine Sana yalvarıyorum; beni şaşkınlığın sonsuzluğunda şaşkın şaşkın gezdirme. Beni zan uçurumundan kurtar. Beni bu fanî dünyaya yabancılaştır. Beni içten sohbetlerinle kendine aşina et; ey Rahimlerin Rahimi!"

Bir süre sustuktan sonra, kendi kendine terennüm etti; sesini yükseltti ve konuşmaya başladı:

"Ey âşıkların fena bulduğu ve nimetleriyle zalimleri kandıran Sen!.. İnsanın tasavvuru, Sen'in varlığının derinliklerine inemez ve ülkenin sakinleri Sen'in bilginin nihayetine ulaşamazlar. Sen'inle benim aramda, Sen'in Tanrılığın ve mutlak hâkim olarak iktidarından başka hiçbir fark yoktur!"

Konuşurken gözlerinden kan damlıyordu.

---

* Demek isteniyor ki: O'nun Bir'inin yaratılmış sayılarla hiçbir alâkası yoktur!

** Zuhruf suresi, 84. ayet. (ç.n.)

Sen'in ruhun benimkiyle karıştı,
Rayihalı miskin amberle karıştığı gibi:
Sana dokunan, bana da dokunur,
O halde Sen bensin - ayrılmaz Bir'lik!

Benim ruhum Sen'inkiyle karıştı,
Şarabın saf suyla karıştığı gibi.
Sana dokunan şey, bana da dokunur,
Çünkü Sen daima ve her yerde bensin.

Ben sevdiğimim; sevdiğim O
O benim -bir bedende iki ruh,
Ve beni görürsen, O'nu görürsün,
Ve O'nu görürsen, ikimizi görürsün

• • •

Ey beni O'na âşığım diye kınayan, daha ne kadar sürecek bu kınama?
Kastımı bilseydin eğer kınayabilir miydin beni hâlâ
Avam hacca gider -ben Sevgili'ye gidiyorum!
Kurbanı koyundur onların - ben canımı sunuyorum!
Kimileri bedenleri olmadan tavaf eder Kâbe'nin binasını
Tanrı'yı[14] *tavaf etmektedir onlar, Kâbe'ye yoktur ihtiyaçları*

• • •

Kalbimde bazı heves ve arzular vardı.
Bir oldular Sen'den sonra, bakışım seçkin
Sen benim sultanım olalı varlıkların sultanıyım ben,
Vaktiyle kıskandıklarım, şimdi beni kıskanıyor
İşte bu yüzden dostum da düşmanım da beni kınıyor
Zira kimse bilemez ne büyük bir çile çektiğimi
İnsanları kendi dünyalarına ve inançlarına bırakıyorum
Ben Sen'in aşkın içindeyim-Sen dünyanın ve inancın özüsün

[14] Hallac, diğer insanlar gibi Kurban Bayramı'nda koyun kesmek istemiyor, kurban olarak kendini sunmak istiyor; burada Mekke'ye yapılan Hac ziyareti manevî bir boyuta çekilmiştir.

Bir dost anlatıyor:

Hallac'ı, Bağdat'ın el-Hatice semtinin pazarında gördüm. Ağlıyor ve halka yalvarıyordu: "Ey insanlar, beni Tanrı'dan kurtarın! Ey insanlar, beni Tanrı'dan kurtarın! Ey insanlar, beni Tanrı'dan kurtarın! Çünkü, O, beni benden aldı ve beni bana geri vermiyor ve gücüm bu hâli kaldırmaya yetmiyor ve ben ayrılıktan, O'nun huzurunda olmamaktan ve O'ndan mahrum kalmaktan korkuyorum. Vay o kimsenin hâline ki, huzurda bulunduktan sonra kısmeti ayrılık olsun ve Bir olduktan sonra ayrı düşsün!"

Hallac'ın etrafına toplanan halk da ağlıyordu, Hallac da. Bu hâl Attab Camii'nin[15] önüne kadar devam etti. Hallac, caminin kapısının önüne gelince durdu ve konuşmaya başladı. Söylediklerinin bir kısmı anlaşılıyor, bir kısmının mahiyeti pek anlaşılmıyordu. Anlaşılabilenlerin bazıları şunlardır:

"Ey insanlar! Doğrusu O'nun yarattıklarıyla konuşması lütfundandır. O, onları terbiye etmek için, onlara görünmekte ve tekrar saklanmaktadır. O, kendini zaman zaman aşikâr kılmasa herkes inançsız olurdu ve O, kendini perdelemese, herkes yoldan çıkardı. Bunun için O, bu hâllerin hiçbirini devamlı kılmıyor. Benim hâlim ise, başkadır! O, hiçbir an kendini benden saklamıyor. Öyle ki, benim insanlığım O'nun Tanrılığında kaybolana kadar ve benim bedenim O'nun varlığının nurunda eriyip yokolana kadar, ben hiçbir an huzur bulamıyorum. Şimdi benim ne cevherim ne de izim, ne suretim ne de bilgim var!"

• • •

[15] Attab, Bağdat'ta çok sayıda dokumacının bulunduğu bir semtin adıdır.

Sultanımı gönül gözüyle gördüm
"Sen kimsin?" diye sordum: "Sen." dedi
Nerede sorusu ne nereyi ne bir mekânı ifade edebilir
Söz konusu Sen'sen nerede diye sorulamaz
Sen'in nerde olduğunu bildirecek
Resimler hayalimizde bile beliremez
Yokluğa kadar bütün neredeleri
Kucaklayan Sen'sin. Peki Sen neredesin?

Ey en büyük arzum! Bak nasıl
hayret ediyorum sana ve bana
Kaşla göz arası kadar kendine yaklaştırdın beni,
öyle ki Sen'i, gerçekten kendim sandım
Ve vecd hâlinde kaybettiğimde kendimi
Sen'inle Sen'de yok olmama izin verdin
Hayatımdaki en yüce kurtuluş Sen'sin
ölümümden sonra ebedî huzurumsun,
Ve Sen'den başka kimseye güvenemem,
Sen'den başka bir korku,
Sen'den başka bir ümit yok bana.
Sen'in izlerinin bahçesi çiçekler içinde
saklıyor bütün marifet ve hikmetleri.
Ve eğer birşey isteyecek olsam ey ben olan Sevgili
Sen'sin her arzum ve hayalim

• • •

Sen'de bir mânâ var, ruhları cezbeden,
Bir işaret, Sen'den Sana doğru
Benim gönül gözüm çok açık
Ve bütün bunların hepsi elinde Sen'in.

Kalbimin her köşesi Sen'indir
Hiçbir yaratılmış dokunamaz Sen'in yerine
Ruhum deriyle kemik arasında tutuyor Sen'i
Ya Sen'i kaybersem -söyle ne olur benim hâlim?

Çile Hasreti

Bir dost anlatıyor:

Akşam ve yatsı namazları arasında Hallac'ı ziyaret ettim; dua ediyordu... Namazını bitirip selam verdikten sonra, secdeye kapandı ve o güne kadar böylesini duymadığım şeyler söyledi. Dua esnasında kendinden geçti; sanki vecd hâlindeydi. Sesini yükselterek konuşmaya başladı: "Ey tanrıların Tanrısı, ey padişahların Padişahı; Sen, O'sun ki, '...O'nu ne gaflet basar, ne de uyur...' (Sure 2/255)* Beni bana geri ver. Ver ki, Sen'in kulların benim yüzümden şeytana uymasınlar. Ey, O olan ben ve ben olan O! Benim benliğim ile Sen'in zatın arasında, bakîlik ve fanîlikten başka bir fark yoktur!"

Sonra başını kaldırdı, bana baktı ve bir kaç defa yüzüme gülümsedikten sonra, şöyle dedi:

"Görmüyor musun, Rabbim, kendi ezeliyetini nasıl benim fanîliğimin üzerine vuruyor? Böylece benim fanîliğim O'nun ezeliyetinde yok oluyor ve bende ezeliyetin sıfatlarından başka hiçbir sıfat kalmıyor ve ben bu sıfatla konuşuyorum! Lakin insanoğlu yaratılıştan fanîdir ve fanîlikten konuşur. Ve ben ezeliyetten hareketle konuştuğumda, beni reddediyor, beni kâfirlikle suçluyor ve hattâ beni öldürmeye yelteniyorlar. Lakin onları bu gayretlerinden dolayı mazur görmek gerekir; kaldı ki, bana yaptıklarının mükâfatını göreceklerdir."

• • •

* Bakara suresi, 255. ayet. (ç.n.)

Sen'i düşündüğümde hasretin beni titretir
Sen'i unutursam, azap ve keder
Ben sadece incinmeyi arzulayan
Bir kalbe dönüştüm- beni titreten acıya koşan
Sen'i istiyorum, beni mükâfatlandırman için değil
Sen'i sadece beni cezalandırman için istiyorum.
Zira ben dilediğim her şeyi elde ettim
Azabıyla beni kendine hayran bırakan Sevgili dışında.

Hamdolsun insanlığını (nasut) aşikâr etti
Tanrısallığın (lahut) göz kamaştıran sırrını
O, mahlukatında aşikâr olmuştu
"Yiyen ve içenin" suretinde
Mahlukat O'nu gözleriyle görene kadar
Kirpik kirpiğe bir bakış misali.[16]

• • •

[16] Anlaşılabileceği gibi Hallac'ın bu şiiri çok tepki almıştır. Çünkü burada hem "nasut" (Tanrı'nın insanî tarafı) ve "lahut" (Tanrı'nın ilâhî tarafı) gibi Hıristiyan terminolojisinden kavramlar kullanılmış, hem de Kur'an-ı Kerim'de (Sure 5/75) "yiyen ve içen" sözleriyle anlatılan Hz. İsa'nın tasvirine gönderme yapılmıştır.

Bir dost anlatıyor:

Hallac dedi ki: "Tanrı, vahdaniyetine şahadet edilmesini buyurmuştur ve zatının derinliğinin tasvir edilmesini yasaklamıştır ve kalplerin O'nun nasıllığına dalmalarına izin vermemiştir ve O'nun Tanrılığını kavrayacak fikir kıvılcımlarını aciz kılmıştır. Mahlukata O'ndan bir haber dışında hiçbir şey zuhur etmez. Bu haber doğru da olabilir, yanlış da. Hamd ü senalar olsun O'na; O, uludur. İstediğine hiçbir sebep olmadan görünür, istemediğinden nedensiz saklanır.

Bütün halkın gözlerinin önünde
Huzuruna çıktım beşeriyetimle
Sen benim Tanrısallığım olmasaydın
Burası yalanlar mekânı olurdu
İlmin dili sana götüren söze muhtaçtır,
Oysa sözden yücedir gaybın dili
Kimine göründün, kiminden saklandın
Yolunu şaşırmışlardan kendini ayırdın
Lakin bazen kalpler için, Garp'ta yükselirsin
Ve bazen Şark'ta kalplerden ayrılıp gidersin

• • •

Öğrencilerinden biri anlatıyor:
Hallac'ın Bağdat Pazarı'nda şöyle dediğini duydum:

Haydi dostlarıma haber verin
Denize açılmıştım, parçalandı gemim.
Benim ölümüm çarmıhın dininde
Gitmem artık ne Mekke'ye ne Medine'ye

Sonra onun arkasından gittim. Evine girdi. "Allah-u Ekber!" diyerek namaza başladı. Önce Fatiha suresini, arkasından Şu'ara suresinden (26. Sure) Rum (30. Sure) suresine kadar okudu. "Kendilerine ilim ve iman verilenler de derler ki..." (Rum suresi 30/56) Burada durdu ve tekrarladı. Sonra ağlamaya başladı. Selam verdikten sonra, sordum: "Şeyhim, pazarda bir kâfir gibi konuştun. Şimdi burada bu şekilde namaza duruyorsun! Sen ne istiyorsun, maksadın nedir?" O, eliyle kendisini göstererek, "Bu lanetlenmişin katledilmesini istiyorum." dedi.

"İnsanları böyle bir bâtıl işe teşvik etmek caiz midir?" diye sordum. O da, "Hayır; hattâ ben onları Hakikat'e teşvik ediyorum. Zira bana göre, (eliyle kendisini göstererek), bu şahsın katli şeriata göre vaciptir ve onlar bu işten dolayı mükâfatlandırılacaklardır; çünkü gayretleri dinleri içindir." diye cevap verdi.

• • •

Başka bir öğrencisi anlatıyor:

Hallac'ı, Mansur Camii'ne girerken gördüm. İçerideki kalabalığa hitaben: "Ey cemaat, beni dinleyin, size bir sözüm var." dedi. Çok sayıda insan etrafına toplandı. Bunların arasında onu sevenler de vardı, onu reddedenler de. Ve o konuşmaya başladı: "Bilin ki, ulu Tanrı benim kanımı size helâl kılmıştır; artık beni öldürün!"

Bazıları ağlamaya başladı. Ben kalabalığın içinden seslendim: "Şeyhim, namaz kılan, oruç tutan ve Kur'an okuyan bir Tanrı kulunu nasıl öldürebiliriz?"

"Dostum, kan akıtılma sebebinin derin mânâsı, namaz kılmanın, oruç tutmanın ve Kur'an okumanın ötesindedir. Artık beni öldürün ki, siz hakettiğiniz ödüle, ben de huzura kavuşayım. Siz din mücahidi olacaksınız, ben de şehit olacağım." diye cevap verdi:

Etrafta toplananlar ağlarken, o gitti. Evine kadar arkasından gittim ve "Şeyhim, bu söylediklerinin mânâsı nedir?" diye sordum. O, "Dünyada Müslümanlar için beni katletmekten daha önemli bir şey yoktur." diye cevap verdi. Ben tekrar sordum: "Allah'a giden yol nasıldır?" "Yol ikiliğin arasındadır ve hiçbir şey Ben'imle Bir değildir." dedi. Bunu bana açıkla dedim. "Telmihlerimizi anlamayana bizim açıklamalarımız da yol gösteremez" dedi ve devam etti:

Ah ben miyim, yoksa SEN mi? İki Tanrı mı var yoksa!
Ah uzak, ah çok uzak benden, ikiliği kabul etmek
Benim hiçliğime karşı ebedîdir Sen'in Zatın,
İki katlı bir örtü gibi süregeldi varlığım.
Peki Sen'in varlığın nerde? Görebileceğim uzaklıkta mı?
Mekânın bittiği yere kadar benim varlığım aşikâr
İştiyakla arzuladığım Cemal'in nerede?
Kalbin nadirinde *mi, gözün* nadirinde *mi?*[17]

[17] Zenitin zıddı olan nadir, bir yıldızın yörüngesinin en alçak noktasıdır.

Ah Sen'inle benim aramda, bir ben duruyor bana azap veren.
Sen'in "Ben"inle benimkini kaldır aradan!

Okuduğu mısraları açıklayıp açıklamak istemediğini sordum. Şöyle cevap verdi: "Bunun mânâsı, Tanrı'nın hakikatini bilen Peygamberine ve o silsileden benim dışımda kimseye emanet edilmedi."

• • •

Musibetlerle beni pare pare etsen de, Sen'i her zaman daha fazla seveceğim!

• • •

Bir dost anlatıyor:

Hallac'ı, el-Katiya pazarında caminin önünde dururken gördüm. Etraftaki insanlara sesleniyordu: "Ey cemaat, şayet Tanrı bir kalbe hakikati bildirmek isterse, o kalbi, O'nun dışındaki her şeyden temizler. Ve eğer O daima biriyle beraberse, onda, Kendi dışındaki her şeyi yok eder. Ve O kullarından birini severse, diğer kullarını sevdiği kula karşı düşmanlığa zorlar ki o, O'na daha çok meyletsin ve O'na daha çok yaklaşsın. Ve ben ne hâldeyim? Ben, ne Tanrı'nın bir nebze olsun kokusunu duyabildim, ne de O'na bir lahza dahi olsa yakınlık bulabildim. Fakat buna rağmen, halk devamlı bana düşmanlık ediyor."

Sonra ağladı, pazar halkı da ağlamaya başladı. Onlar ağlarken Hallac gülmeye başladı; ardından yürekleri parçalayan feryatlar etti ve bir kaç beyit söyledi.

Sürekli yeni topraklar peşinde koşan bir hükümdar gibi, biz de bütün yıl boyunca musibetler aradık.

"Menzile varmak isteyen, dünyayı arkasında bıraksın." dedi Hallac ve sonra aşağıdaki dizeleri okudu:

Ah ruh, kendini sen teselli edeceksin
Şeref, halvettedir, çilededir!
Nuru düşünmelisin, ki onun mihrabı
Bâtın'ın keşfidir, aydınlanma.
Parçamın bir parçası parçalarımı düşünür;
Bütünümün bütününe hasret benim bütünüm.

Arifin işareti, dünyadan ve ahiretten kopmasıdır.

Mürit, başından beri Tanrı'yı hedefleyen ve hedefe varıncaya kadar yolundan sapmayan bir okçudur.

Kendini Tanrı'dan başka her şeyden mahrum bırakan ve sadece Tanrı'nın gözüyle bakan insana fakir denir.

İlâhî Hakikati din ışığı ile arayan kimse, güneşi yıldızların ışığı ile arayana benzer.

Ah Tanrım, Sana şükretmekten aciz olduğumu biliyorsun; o hâlde benim yerime Sen kendine şükret; zira gerçek şükür sadece budur.

Esaret ve Ölüm

İbrahim ibn Fatik anlatıyor:

Bir gün habersiz Hallac'ın tutuklu bulunduğu hücreye gittim; baktım ki, başını secdeye koymuş konuşuyor:

"Yakın olduğu zaman daima benim ruhumda bulunan, uzak olduğu zaman, ezelî ile fanînin birbirine uzak olduğu kadar benden uzak duran Sen! Sen'in her şey olduğunu düşünene kadar, gözümün önünde parıldıyorsun ve Sen'in olmadığına şahadet edinceye kadar kendini benden saklıyorsun. Ne Sen'in uzaklığın beni canlı tutuyor, ne yakınlığın bana bir hayır sağlıyor; Sen'inle savaş bana bir yarar sağlamıyor ve Sen'inle barış bana güven vermiyor."

Beni farkedince, kalktı oturdu ve bana dönerek, "Yakına gel, çekinme." dedi. Yakınına gittim, karşısına oturdum. Gözlerinden sanki alev fışkırıyordu. Konuşmaya başladı:

"Sevgili oğlum, bazıları benim kâfirliğime, bazıları ermişliğime tanıklık ediyorlar. Lakin, benim kâfirliğime tanıklık edenler, hem Tanrı nezdinde hem de benim nezdimde, benim ermişliğime tanıklık edenlerden daha makbuldürler."

Bunun sebebini sordum.

"Çünkü benim ermişliğime tanıklık edenler, bunu, benim hakkımda iyi düşündüklerinden dolayı yapıyorlar; oysa beni kâfirlikle itham edenlerin hareket noktası, dinlerine olan bağlılıklarıdır. Ve Tanrı'nın yanında, dinine önem veren bir kimse, birisi hakkında iyi niyet besleyen bir kimseden daha evlâdır."

Sonra şöyle devam etti:

"Söyle bakalım, benim çarmıha gerildiğimi, öldürüldüğümü ve yakılarak külümün göğe savrulduğunu gördüğünde hâlin nice olacak? - Ve bu benim hayatımın en mutlu günü olacak!"

Bir süre sustu, sonra "Daha fazla oturma, kalk git; Tanrı'ya emanet ol." dedi.

• • •

Bir ziyaretçi anlatıyor:

Bağdat cezaevinde tutuklu bulunan kardeşimi ziyarete gittiğim gecelerin birinde, güzel bir dua duydum. Kulak verdim; duacı, uykusuz bir kalp ve gören bir dille konuşuyordu:

"Ey benim Dostum, istediğinde beni korursun ve bu Sen'in elindedir. En büyük musibetlerle bana eziyet etmelerini, Sen'in en güzel rahmetlerinin bir ifadesi olarak görüyorum; zira kalbin derinindeki nur şuaları, zahiri hâlleri çoktan yakıp yok etti."

Onun şunları söylediğini de duydum:

"Ey Tanrım, günahkâr olduğum için Sen'den korkuyorum, ama mümin olduğum için umutluyum; affına sığındığım için Sen'in inayetine güveniyorum ve Sen'in hakkında güzel şeyler düşündüğüm için uzun uzun dua ediyorum."

Bunun üzerine dua eden kişinin kim olduğunu sordum. Hüseyin ibn Mansur el-Hallac olduğunu söylediler.

• • •

Bir tanık anlatıyor:

Hallac'ın katledileceği sabahtan bir önceki geceydi. O, tutuklu bulunduğu hücrede ayağa kalktı, hırkasını sırtına aldı yüzünü kıbleye döndü. Ellerini göğe açtı ve konuşmaya başladı. Söylediklerinin hepsi hatırımda kalmadı; hatırladıklarımın bir kısmı şöyledir:

"Biz Sen'in tanıklarınız. Sen'in kudretinin nuruna sığınıyoruz ve biz de Sen kendinden göstermek istediğin kadarını gösterebilesin diye bu nurla nurlanıyoruz. Tahtı gökte olan Sen'sin ve "O gökte de ilâh, yerde de ilâhtır..." (Sure 43/84)*

Sen -iraden doğrultusunda- istediğin gibi 'en güzel biçimde'.[18] tecelli edersin. Ruh da bu biçim içinde bilgi, yorum, kudret ve ispat yoluyla işler. Sonra Ben-olan tanığına O-olan varlığını sunarsın.

Yaratıcı sözümle ezeliyetimin tahtına doğru arşa yükselirken, Sen mertebelerimin sonunda bana benzerken ve bana benim vasıtamla hitap ederken ve ilmimin ve mucizemin hakikatini aşikâr ederken Sen'de neler oluyordu?

Beni yakaladılar ve tutsak ettiler ve buraya getirdiler ve çarmıha gerdiler ve öldürdüler ve yaktılar ve göğe savrulan parçalarımı döne döne esen rüzgar alıp götürdü. Ve and olsun ki, tecellilerimin** mabedinin sütunu olan *Yecüc'ün üzlüğünün*[19] bir atomu bile mıhlanmış dağlardan daha kudretlidir!"

---

* Zuhruf suresi, 84. ayet. (ç.n.)

[18] Bu ifade 95. surenin 4. ayetine işaret ediyor. "Biz insanı en güzel biçimde yarattık."

** Transfigürasyon: Dinî terminolojide Hz. İsa'nın nurlanması ve cisnanî varlığından çıkarak semavî varlıklar arasında yer alması hususunda kullanılan bir tabirdir. Herbert Mason'un tercümesinde (1. cilt, s. 300) "transfigürasyon"un Arapça karşılığı olarak "tecelli" kelimesi verilmiştir. (ç.n.)

[19] Hallac, gizemli "Yecüc'ün üzlüğü" tabiri ile, muhtemelen yakılacak olan bedenini kastetmektedir.

Sonra devam etti:

Ezeliyetin şahitlerine ulaşmak gayesiyle tanığı
Nerede'nin arkasına gidenler için dert yanıyorum Sana.
Çoktan beri hikmet denizlerini kuşatan vahiy bulutlarından
Kopan kalpler için dert yanıyorum Sana.
Kaybolan ve çoktandır sanki anılarda bile kalmamış
Tanrı lisanından ötürü dert yanıyorum Sana
Güçlü belagat sahiplerinin bile söz ve idraklerinin aciz kaldığı
Sarih deliller adına dert yanıyorum Sana
O ihtişamından harabeden başka bir şey kalmayan
Ruhun imalarından ötürü dert yanıyorum Sana.
Senin aşkın adına binek hayvanlarını daima itaat gemiyle
Dizginleyenlerin erdemlerinden ötürü dert yanıyorum Sana
Bak, hepsi yok olup gittiler; izleri de yok, kaynakları da -
Ad kavmi gibi yok oldular, İrem bağları gibi maziye karıştılar.[20]
Sonra karanlıkta el yordamıyla yol arayan
İnsanlar takip etti onları, hayvanlardan daha kör,
Sadece kör arzularının esiri hayvan sürüleri gibi.

• • •

[20] Ad ve İrem: Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde (Sure 7/67, 41/14 vs.) adı geçen Ad kavmi eski bir ulustur; fazla gururlanıp kibirlendikleri için, yerleri ve yurtları bir tufanla yok edilmiştir. Tanrı'nın gazabına uğrayan en büyük yapıların ve halkların yok olacağına örnek olarak, İrem "sütunları" da Ad kavmi ile aynı surede yer alır (89/6-7).

Hallac'ı, elleri ve ayakları zincire vurulmuş bir hâlde şehrin meydanına getirdiler. Bu hâliyle sema eder gibi dönmeye başladı. Hem gülüyor, hem de şiir okuyordu:

İşret arkadaşım benim,
zulümden aridir daima
Cömertçe bâde sundu,
"gel konuğum ol" dedi bana;
Ve başlayınca kadeh devrana,
o saldı bir celladı meydana -
Böyle olur işte, ejderhayla
bâde içilirse yaz ortasında!

• • •

İbrahim ibn Fatik anlatıyor:

Hallac'ı çarmıhın önüne getirdiklerinde, bir çarmıha baktı, bir çivilere baktı ve sonra gözlerinden yaşlar gelinceye kadar gülmeye başladı. Sonra etrafta toplanan kalabalığa döndü. Kalabalığın içinde duran Şibli'ye şöyle dedi: "Ebubekir, seccaden yanında mı?" Şibli: "Elbette, Şeyhim" dedi. Hallac, rica etti: "Öyleyse onu benim için yere ser." Hallac, Şibli'nin yere serdiği seccade üzerinde iki rekât namaz kıldı. Ben yakınındaydım. İlk rekâtta Fatiha suresini, arkasından Bakara suresinin 155. ayetini okudu: "Çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve ürünlerden eksiklik ile imtihan edeceğiz. Müjdele o sabırlılara."

İkinci rekâtta ise, yine önce Fatiha suresini, arkasından Âl-i İmran suresinin 185. ayetini okudu: "Her nefis ölümü tadacaktır..." Ve selam verdikten sonra bir dua etti, çoğunu hatırımda tutamadım; hatırladıklarımın bir kısmı şunlardır:

"Ey Tanrım, and olsun ki, Sen her yönden tecelli edensin ve her yönden münezzehsin. Sen'in benim hakkımı korumaya söz vermenin karşısında, benim Sen'in hakkını korumaya söz vermem... Aslında benim Sen'in hakkını korumaya söz vermemle, Sen'in benim hakkımı korumaya söz vermen birbiriyle çelişiyor. Zira Sen'in hakkını korumak için benim vereceğim söz benim insan tabiatımdan, halbuki benim hakkım için Sen'in vereceğin söz Sen'in ilâhî tabiatından kaynaklanmaktadır. Ve nasıl benim insanlığım Sen'in Tanrısallığına karışmadan yükseliyorsa, Sen'in Tanrısallığın da benim insanlığıma hiç dokunmadan onu ezip geçiyor.

Sen'in ezeliyetinin karşısında benim fanîliğim... Fanîliğim, Sen'in ezeliyet örtünün altında. Bunun için Sana sonsuz şükürler olsun ki başkalarından gizlerken, Cemalinin tecellilerini bana cömertçe bahşettin ve başkalarına yasakladığın en derin sırlarını görmeme izin verdin. Bu kulların Sen'in dinine olan bağlılıkların-

dan dolayı beni öldürmek için toplandılar. Böylece Sana daha yakın olmak istiyorlar. Onları affet! Çünkü, bana gösterdiklerini onlara göstermiş olsaydın, onlar bu işe niyetlenmezlerdi. Ve eğer Sen, onlardan gizli tuttuklarını benden gizli tutmuş olsaydın, benim de başıma böyle bir musibet gelmezdi. Sen yaptığın her şey için övgüye layıksın; Sen, arzuladığın her şey için övgüye layıksın."

Sonra sustu ve bir süre içinden duaya devam etti...

Sonra söyle konuştu:

"Ah dostlarım öldürün beni!
Çünkü benim hayatım sadece ölümdedir.
Evet, sadece hayatta bana ölüm vardır,
Ve ölmektedir hayatım benim!
And olsun, en büyük rahmet,
Nefsi söndürürek süzülmek göğe,
En kötüsü ise
Yapışıp kalmak bu bedene.
Bıkkınlık içindedir ruh,
Hâlâ bu harabede yaşamaktan:
Öldürün beni, evet ve yakın beni,
Uzuvları sefilce titreyen bedenimi!
Sonra geçip gidin yanından
Cansız mezarların
Benim Dostumun sırrını
Bâtınımın mirasından alın
Görmüyor musunuz, en yüksek makamlara
Ulaşmak gayretindeki yaşlılardan biriyken
Şimdi bir çocuk gibiyim,
Sadece ana memesine düşkün,

İstirahat ediyorum tuzlu toprakta,
Ve karanlık mezarda yatarak!
Hayret, benim annem
Hayat vermiş kendi babasına,
Ve benim küçük kızlarım
Kardeşlerim gibi etrafımda
Bunun sebebi
Ne aldatma, ne de devir değişimi,
Toplayın bir araya bütün parçalarımı
Işıklı bez parçaları arasından,
Havadan ve ateşten,
Yanıbaşınızdaki canlı pınardan!
Ekin onları ihtimamla,
Tozlu ve dümdüz toprağa,
Ve sulayın onu, ah dostlarım:
Bırakın dönsün süzülerek kadehler!
Bırakın doldursun hizmetkârlar,
Fışkırsın çeşmelerden sular!
Bakın, yedi gün sonra burada
Yükselecek asil bir funda!

Cellat Ebül-Hasan tam bu esnada Hallac'a yaklaşarak ona öyle bir tokat attı ki, burnu kanadı ve kan damla damla ak sakalından aşağıya akmaya başladı. Bundan çok etkilenen Şibli, feryat ederek hırkasını yırttı. Ebül-Hüseyin el-Vâsıti ve daha bir çok sufi bayıldılar ve halk az daha ayaklanıyordu. Fakat askerler yapacaklarını yaptılar...

• • •

Şibli anlatıyor:

Hallac'ın yanına yaklaştım. Elleri ve ayakları kesilmiş, gövdesi bir direğe bağlanmıştı. "Tasavvuf nedir?" diye sordum.

Dedi ki: "Burada gördüğün, onun en alt makamıdır." "Öyleyse en yüksek makam hangisidir?" diye sorunca, şu cevabı verdi:

"Senin için oraya yol yoktur. Fakat onu yarın göreceksin. Benim gördüğüm gayb âlemindedir ve bu yüzden senden saklıdır." Ve akşam namazı vakti geldiğinde, halifeden, boynunun vurulması için izin çıktı. Bunun üzerine bekçi "Artık bugün akşam oldu. Bu işi yarına bırakalım!" dedi.

Sabah olunca, bağlı bulunduğu direkten onu çözdüler ve boynunu vurmak üzere, ön tarafa getirdiler. Hallac o anda yüksek sesle şöyle söyledi: "Vecde kapılanın nasibi, Bir'in onu Bir'liğe geri götürmesidir."[21]

Sonra Kur'an-ı Kerim'in Şûra suresinin (42) 18. ayetini okudu: "Ona (Kıyamete) inanmayan imansızlar onun çabuk gelmesini isterler, inananlar ise gerçek olduğunu bilirler de ondan korkar ve sakınırlar. İyi bil ki kıyamet hakkında tartışanlar, uzak (derin) bir sapıklık içindedirler."

Bunların Hallac'ın duyulan son sözleri olduğu söyleniyor. Sonra boynu vuruldu; bedeni bir hasıra sarılarak, üzerine katran yağı döküldü ve yakıldı. Külleri bir minarenin üzerine çıkarılıp rüzgâr alıp götürsün diye bırakıldı.

• • •

[21] Şehit sufinin bu son sözleri farklı şekillerde rivayet olunmuş, dolayısıyla da farklı şekillerde tercüme edilmiştir. İlk kez Hallac'tan bahseden protestan ilâhiyatçı Tholuck (1821) bu sözleri yanlış aktarmış ve Hallac'ın öğretisine bütünüyle ters sonuçlar çıkarmıştır. Bu rivayetlerin içinde en isabetli olanın burada alıntıladığımız ifade olduğunu düşünüyoruz. Bu da H.H. Schaeder'e aittir. Bir başka versiyon da Arapçadaki son sözleridir ve "Bir'i tecrit etmek" anlamına gelir. Bir başka deyişle "Cezbe hâlinde olan, sadece Bir'i, Yegâne olanı görür." demektir.

Attar anlatıyor:

Halk Hallac'ı taşlamaya başladı. Şibli de onlara uymak için bir gül attı. Hallac, "ah" ederek inledi. "Halk bu kadar taş attı. Taşlar sana değerken inlemedin de, niçin Şibli gül atınca inledin?" diye sordular.

Hallac, "Ne yaptıklarını bilmeden yapanlar mazurdurlar. Fakat onun gül atması zoruma gitti. Çünkü atmaması gerektiğini biliyordu." dedi.

Onu darağacına getirdiklerinde, evvel merdiveni öptü, sonra ayağını bastı. "Nasılsın?" diye sordular "Gerçek erenlerin miracı, darağacının tepesidir." dedi.

Ellerini kestiler. Hallac güldü. Niçin güldüğünü sorduklarında, "Elleri bağlı bir insanın ellerini kesmek kolaydır. Er odur ki, sıfat elini arşın üzerinden çeke ve kese."

Sonra ayaklarını kestiler. Tebessüm etti ve dedi ki: "Bu ayaklarla dünyayı gezerdim. Benim başka ayaklarım da var onlarla iki dünyada da seyahat edebilirim. Elinizden geliyorsa, onları kesin!"

Sonra kesik bileklerinden akan kanı, kolları ve yüzü kan içinde kalana kadar yüzüne sürdü. "Niçin böyle yapıyorsun?" diye sordular:

Cevap verdi: "Çok kan kaybettim. Biliyorum ki, şimdi benzim sararmıştır. Korkudan rengimin sarardığını zannedeceksiniz. Kanı yüzüme sürdüm ki, gözünüze yüzüm kırmızı (şerefli) görünsün. Yiğitlerin gül rengi kanlarıdır." "Yüzünü niçin kızarttığını anladık peki neden kanını dirseklerine kadar sürdün?" diye sorulunca: "Aşk abdesti alıyorum." dedi. "Nasıl bir abdest?" dediler. "Kanla alınmayan abdestle kılınan iki rekât namaz tam değildir." dedi.

• • •

Şibli, Hallac'ın öldürüldüğü günün gecesi Tanrı'ya yalvararak dedi ki: "Ya Rabbim, daha ne zamana kadar âşıkları öldürmek istiyorsun?" Cevap geldi: "Onlar benim diyetimi bulana kadar." "Senin diyetin nedir?" sorusuna, "Âşıkların diyeti, Benimle ve Benim güzelliğimle karşılaşmaktır." cevabını aldı.

• • •

Şibli, Hallac öldürüldükten sonra onu rüyasında gördü: "Tanrı sana ne yaptı böyle?" diye sordu. Hallac dedi ki: "O beni hem aşağıladı, hem şereflendirdi!" Şibli sordu: "Hangi mertebede seni aşağıladı?" Hallac cevap verdi: "Kudretine nihayet olmayan padişahlar padişahının yüce huzurunda doğrulara has mecliste!." (Sure 54/55)* Şibli, tekrar sordu: "Sana bunca eziyet çektiren halka ne yaptı?" Hallac, "Hem bana iyi davrananları hem bana düşman olanları affetti. Zira bana iyi davrananlar beni tanıyorlardı ve Allah rızası için bana iyi davranıyorlardı. Bana düşman olanlarsa beni tanımıyorlardı ve Allah rızası için düşman oldular. İşte bu yüzden iki tarafı da fazilet sahibi olarak kabul edip onları affetti." dedi.

* Kamer suresi, 55. ayet. (ç.n.)

Kitab et-Tavasin'den

İdrak Üzerine

Mahlukatın idrakinin Hakikat'le ilgisi yoktur,
Ve Hakikat'in de mahlukatla ilgisi yoktur.
Düşünceler rabıtalardır ve mahlukatın
Rabıtaları hakikatlere erişemez.
Hakikat bilgisini idrak etmek zordur -
Hakikatin Hakikati'nin idraki ise - daha zor!
Hak Hakikat'in arkasındadır
Ve Hakikat Hakk'ın bu yüzüdür.

Pervane sabaha dek mum ışığının etrafında döner,
Sonra arkadaşlarının yanına gider
Aşk sarhoşu kelimelerle;
Yaşadığı mutluluğu onlara anlatır
Sonra kemale ermek için,
Cilveli Güzel ile bir olur.

Mum ışığı Hakikat bilgisidir.
Sıcaklığı Hakikatin Hakikatidir,
Ona erişmek Hakikatin Hakk'ıdır.

O ne ışıkla yetiniyordu,
Ne de onun sıcaklığı ile,
Kendisini alevin içine atıverdi,
Arkadaşları onun dönüşünü beklediler,
Gördüklerini onlara anlatsın diye.
O bilgi ile yetinmediği için.
Yanmış kül olmuş, dağılmıştı.
Ondan geriye ne bir işaret ne bir beden
Ne bir isim ne de bir iz kaldı.

Neden tekrar bir biçime girsin ki
O hâli kazandıktan sonra
Görmeyi başaran artık bilginin peşine koşmaz
Görülene erişen ise görmenin derdine düşmez.

• • •

"Rivayet"ten (Aktarımlar)

Hallac'ın *Rivayetleri*'nin yirmi yedi tanesi günümüze kadar ulaşmıştır. Hallac burada, kozmik boyuttan ve mistik kavramlardan başlayıp ilâhî Hikmet'in kaynağına kadar uzanan çok özel bir aktarım zincirinden faydalanmıştır. Buna karşılık Hz. Muhammed'in hadisleri, tanınmış ve kendilerine güvenilen kişilerden oluşan normal bir aktarım zinciri üzerinden nesilden nesile intikal etmiştir.

Hallac'ın zikrettiği rivayetlerin çoğu kudsi hadistir. Bunlar Kur'an'da yer almayan Tanrı sözleridir ve Hz. Muhammed'e veya Tanrı'nın sevgili kullarına doğrudan doğruya gelen vahiylerdir. Hallac'ın söylediği rivayetlerin çoğuna başka kaynaklarda da rastlanmaktadır; fakat o bir tek cezbe hâlinde kendisinin sahih olarak idrak ettiklerini zikretmektedir. Muhtemelen bu yüzden olacak ki, tutucu Sünnî çevreler onu, Kur'an'ı taklit etmekle suçlamıştır. Bu da olabilecek en ağır küfürdür.

• • •

Hayatın ruhuna ve insanın kulağının ve gözünün nuruna dair; bunların ikisi ezelden, ulu Tanrı'nın bâtın ve zahir isimlerindendir.

Âdemoğlunun, Tanrı rızası için yaptığı ibadetlerin hiçbiri, gecenin nihayetinde secdeye kapanarak yapılan duadan daha makbul değildir.

Göğe ve yere dair:

Bunların ikisinin fıtratı, kudretten, yakınlığın azametinden ve ulu Tanrı'dandır.

Ben'den başkasını düşünmeyen ve Ben'im büyüklüğümü, kudretimi, rahmetimi ve lütfumu düşünen kulumla beraber olurum. Bir kulum dardayken Ben'i çağırırsa, yanına giderim; eğer müminse onu duyarım. Ve Ben, ana ve babasını elinden aldıysam, büyüyünceye kadar o yetimin yanında kalırım. Ben şanımı, kudretimi, kuvvetimi ve büyüklüğümü düşünen meleklerin yanındayım. Ben'i sevenlerin kalplerine yakınım. Bana bakanlara ben de bakarım. Benim sözlerime kulak verirlerse ilmimi ve yakınlığımı, onlara döndürürüm.

Sahih rüyaya, bilge Melek'e, ulu Kerubi'ye, Levhi Mahfuz'a, Hikmet'e dair:

Tanrı için, onu sevmekten daha hoş bir ibadet yoktur.

Sarih İdrak'e, şanı yüce Kur'an'a, Tanrı'nın elçisi Muhammed'e, Cebrail'e, Tanrı'ya dair - hamdüsena Ona'dır ve O yücedir!:

Fanî dünyayı bilen, Ben'i bilmez. Mahlukata güvenen, Ben'i sevmez. Ben'i seven, bu âlemin ne rahatını bilir, ne ızdırabını. Ben bir sadık kulumu seyrettiğim zaman, onu, meleklerimden birisi gibi, nuranî bir mahluk olarak görürüm.

Azat edilen bilgeye, sabit bakışlı meleğe, tedbirli hareket eden padişaha, yaşayanlara, duyanlara, görenlere dair:

Tanrı - hamdüsena Ona'dır ve O yücedir!-diyor ki: Vermediğim bir şeyden dolayı Benimle çekişenin elinden, o pişmanlık du-

yana kadar, verdiklerimi de alırım. Pişmanlık duyduğu zaman ona Ben, o güne kadar giymediği bir gömlek giydiririm. Pişmanlık duymadığı takdirde, rahmetimi onun üzerinden çekerim ve onu cehennemin bir köşesine, hiçbir zaman nazar etmeyeceğim bir yere koyarım. Verdiğim nimetlerden Bana bir hediye vereni -hele bunu Bana olan sevgisinden dolayı vermişse- fanînin hiçbir zaman yol bulamayacağı bir ımparatorluğa hükümdar yaparım.

Vakitlerin vaktine, güzelliğe, iyiliğe, iradeye, Tanrı'ya dair -hamdüsena Ona'dır ve O yücedir-:

Dostlarımın sevgisi, Benim sevgime işaret eder. Sevgili kullarımın iradesi, Benim irademe işaret eder. Erenlerimin arzusu, Benim arzuma işaret eder. Var olan her şey, Benim bilgimle, Benim kudretimle ve Benim irademle var olur.

Tanrı'nın renkli pırıltılı gökkuşağına, güneşin doğuş noktasına, burçların evlerine, kutuba, işaret parmağı (Levhi Mahfuz'a) ışık ile yazı yazana, düşünen yaratığa, ezelî bilgeliğe, en kutsal yemine dair:

Tanrı, her şeyin önündedir. Bunu idrak eden, Ona yakındır. Tanrı, her şeyin üzerindedir. Tanrı, her şeyin içindedir. Bunu bilen, Tanrı'nın huzuruyla kuşatılmıştır. Güneşe eş olan, Tanrı'nın şanını terennüm etmektedir.

• • •

Kur'an Tefsiri'nden

"Allah göklerin ve yerin nurudur..." (Sure 24/35)*

Tanrı, göğün ve yerin nurudur. O, nurun nurudur. Tanrı nuruyla istediği kimseyi kudretine ve kudretiyle bâtınına ve bâtınıyla evveline ve evveliyle ezeliyetine ve ebediyetine ve ezeliyeti ve ebediyetiyle Tek'liğine yönlendirir: O'ndan başka varlığına ve kudretine şahadet edilen bir ilâh yoktur. O uludur. O istediği kişinin, tevhid bilgisini artırır ve O'nu her şeyden münezzeh bilmesini sağlar; O'nun ululuğuna, Bir'liğine mutlak hâkimiyetinin yüceliğine dair ilmi artırır. Tek'tir ve ve mutlak hâkimiyetiyle bütün övgüler O'na aittir.

Ve ayrıca:

Başta vahyin nuru, gözler arasındaki gizli sohbetin nuru, kulakta mutlak bilginin nuru, dilde tefsirin nuru, kalpte imanın nuru, fıtratında daimî hamd ü senanın, methü senanın ve kelime-i şahadetin nuru. Ve şayet bu nurlardan bir şey alevlenip diğer nur üzerinde hâkimiyet kurarsa, onu kendi kudretine kabul eder ve o huzur bulduğu zaman, söz konusu nurun kudreti büyür ve eskisinden daha mükemmel olur ve bütün nurlar alevlendiklerinde, artık "nurun âla nur" olur; "Tanrı istediğini kendi nuruna yönlendirir."

• • •

"Allah O'dur ki sizi yarattı, sonra da size rızık verdi; sonra sizi öldürür; sonra sizi diriltir..." (Sure 30/40)**

O sizi kudretiyle yarattı ve ilmiyle doyurdu ve sizde O'nun dışındaki her şeyin yok olmasını sağladı ve siz onunla tekrar hayat buldunuz.

• • •

* Nur suresi, 35. ayet. (ç.n.)
** Rum suresi, 40. ayet. (ç.n.)

"... rüzgârları müjdeleyiciler olarak göndermesi de O'nun ayetlerindendir." (Sure 30/46)*

Âşıklarının kalplerine lütfundan esintiler göndermek, O'nun mutlak hâkimiyetinin alâmetlerinden biridir ve âşıkları çekinmeden muhabbet halısının üzerine gelsinler diye onlara çekingenlik perdelerini yırtmanın sevinçli müjdesini verir. O, bu halının üzerinde onlara aşinalık şarabı içiriyor ve onların üzerinde kerem rüzgârları estiriyor ve O, onları bütün sıfatlarından arındırdıktan sonra, kendi sıfatları ve vasıflarıyla yaşatıyor. Ayrılık sınırında kalan kimse, bütün yaratılanların bir olduğunu anlayana kadar ve olmayanın niçin olmadığını; sonu gelmeyenin niçin sonunun gelmediğini anlayana kadar, Tanrı'nın hakikat halısına oturamaz.

• • •

"Şüphesiz ki bu apaçık ve kesin bir imtihandı, dedik." (Sure 37/106)**

Musibetler de Tanrı'dan gelmektedir; esenlikler de. Emir, O'nun şanı yüce azametidir ve yasak, O'nun zilletidir.

• • •

* Rum suresi, 46. ayet. (ç.n.)
** Saffat suresi, 106. ayet. (ç.n.)

Kalbimdeki bütün düşünceler
Sen'in etrafında dönüyor,
Dil, Sen'in aşkından başka
Hiçbir şey söylemiyor
Yüzümü doğuya çevirsem
doğudan nur saçıyorsun
Yüzümü batıya çevirsem
gözümün önünde duruyorsun
Yüzümü göğe çevirsem
görüyorum ki Sen ondan yücesin;
Yüzümü yere çevirsem
Burada her yer Sen'sin.
Her şeye mekân veren Sen'sin
fakat Sen onun mekânı değilsin;
Her şeydeki küll Sen'sin,
Ama bizim gibi geçici değilsin.
Benim kalbim, vicdanımsın
Düşüncem, ruhumsun
Nefesin ritmi Sen'sin
Kalbimdeki düğüm Sen'sin.

Avrupa Dillerinde Yayımlanan Eserlerden Seçmeler:

Louis Massignon, *La Passion d'al Hosayn ibn Mansour Al-Hallaj, martyr mystique de l'Islam*, 2 cilt halinde, Paris, 1922; daha sonra genişletilerek 4 cilt halinde Paris, 1976. 4 cilt halinde İngilizce çevirisi: Herbert Mason, *Al-Hallaj, mystic and martyr of Islam*, Princeton, 1981.

————, Ruzbihan Baqli'nin Farsça tefsiriyle *Kitab at-Tavasin*'in Arapça metnini yayımlamıştır, Paris, 1913.

————, "Le Divân d'al-Hallâj, Essai de réconstitution" (édition et traduction), *Journal Asiatique*, 1931, sayfa 1-158.

————, "Divân" (traduit et présenté), *Cahiers du Sud*, Paris, 1955 (**Divan**).

————, *Akhbar al-Hallâj, réconstruite et completée* par L.M. et Paul Kraus, Paris 1936, 3. baskı 1957 (Akhbar).

————, *Receuil des textes inédits concernants l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, Paris 1929 (Receuil).

————, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris, ikinci baskı 1954 (**Essai**).

————, "La survie d'Hallâj", *Bulletin des Etudes Orientales*, Şam, XI, 1945-46.

————, "La légende de Hallaçe Mansur en pays turcs", *Revue des études islamiques*, 1941-46, s. 67-115.

————, "L'œuvre Hallagienne d'Attâr", *agy*, s. 117-144.

————, *Interférences philosophiques et percées métaphysiques dans la mystique Hallagienne*, Mélanges Maréchal, Brüksel, 1950, c. II, s. 263 ve devamı.

————, "La vie et les œuvres de Rûzbihân Baqli", *Festschrift Johannes Pedersen*'in içinde, Kopenhag, 1953.

————, "Qissat Husayn al-Hallâj", *Donum natalicum H. S. Nyberg*, Stockholm 1954.

Roger Arnaldez, *Hallaj ou la religion de la Croix*, Paris, 1964.

Nader Musa Dahdal, *Al-Husayn Ibn Mansûr Al-Hallâg, Vom Mißgeschick des "Einfachen Sufi" zum Mythos vom Märtyrer Al-Hallâg*, Erlangen 1983.

H. H. Schaeder, Besprechung von Massignons "Passion", *Der Islam* XV, 1926.

A. Schimmel, *Al-Halladsch, Märtyrer der Gottesliebe*, Köln, 1968.

———-, "Das Hallaj-Motiv in der indo-persischen Literatur", *Festschrift Henry Corbin*'in içinde, Tahran, 1977.

———, "The Martyr-Mystic Hallaj in Sindhi Folk Poetry", *Numen IX*, 3, Leiden, 1962.

———, *Ghalib and Hallaj - a dance in chains*, "A dance of Sparks"ın bir bölümü olarak, Delhi, 1978.

———, *Iqbal and Hallaj,* önce *Muhammad Iqbal* (Karaçi, 1959), daha sonra genişletilmiş haliyle *Gabriel's Wing* (Leiden, 1969) adlı eserlerin bir bölümü olarak. Hafeez Malik, *Muhammed Iqbal, Poet-Philosopher of Pakistan*, New York, 1972 (maalesef kötü bir edisyondur).

———, "Halladsch-Motiv in der modernen islamischen Literatur", *Die Welt des Islams* XXIII-XXIV, 1984.

F. A. D. Tholuck, *Sufismus sive philosophia persarum pantheistica*, Berlin 1821.

Ayrıca bkz: A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill 1975 veya *Mystische Dimensionen des Islam*, Köln, Diederichs, 1985. (Türkçesi: *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. E. Kocabıyık, İstanbul, 2004)

Feridüddin Attar'ın *Tezkiret ül-Evliya*'sı, İngilizcesi R.A. Nicholson tarafından yayımlanmıştır. Leiden, 1905-07.

Carl W. Ernst, *Words of Ecstasy in Sufism* (Albany, NY, 1985) adlı eserinde sufilerin "paradoksu" ve İslam zındıkları yargılama problemini incelemiştir.

İslam dünyasında Iraklı bilim adamı M. Kâmil aş-Şaybi'nin konuyla ilgili eserinin altını çizmek gerekiyor. Yazar, *Bir Konu Olarak Arap ve*

Şark Edebiyat ve Sanatında Hallac adlı eserinde Hallac'ın İslam kültürü üzerindeki etkilerini irdelemekte ve Hallac'ın "Divan"ına yeni bir yorum getirmektedir.

Mısırlı şair Salah aş-Şabur'un *Ma'sat al-Halladsch* adlı eseri İngilizce olarak Brill Yayınevi'nce (1972) yayımlanmıştır. Hallac'ın idealini ve hayatını dramatize eden Herbert Mason'un eseri *The Death of al-Hallaj*, University of Notre Dame Press yayınları arasında yayımlanmıştır (Notre Dame, ABD). Adonis'in ve Abdelvahab al Bayati'nin, Hallac üzerine yazdığı modern Arap şiiri örneklerinin Almancaları için bkz. A. Schimmel, *Zeitgenössische Arabische Lyrik*, Tübingen, 1975.

Faydalanılan Kaynaklar:

Divan, Kaside Nr. 1
Akhbar s. 15, 21, 69, 23, 40, 24, 42, 19, 6, 49, 63, 57, 62, 25, 31, 67, 1+
Tezkiret ül-Evliya II 139
Akhbar 37, 29
Divan, Kaside 2, şairin geride bıraktığı, bütün yaratılmışların ikiliğinden, zamanların bilgisinden sözeden başlangıç kısmı olmadan.
Akhbar 12, 38
Divan, Kaside 4
Akhbar 44, 27
Divan, fragman (mukatta) 31
Divan, fragman 1
Divan, fargman 9
Divan, fragman 12
Divan, fragman 61, Hallac'ın yeni çıkan aya hitap ettiği son mısra hariç.
Akhbar 43, 66, 5, 45, 35, 48.
Receuil, s. 67
Akhbar 41
Divan, fragman 23
Divan, fragman 15
Akhbar, 1, 15+, 51, 9
Divan, fragmanlar 41, 47, 57, 21, 3
Akhbar 10
Divan, fragman 10
Divan, Kaside 9
Divan, fragmanlar 36, 7
Akhbar 53
Divan, fragman 5
Akhbar 52, 50
Tezkiret ül-Evliya II, s. 152
Akhbar 55, 1+, 3, 8+, 2, 16, 1, 17
Tezkiret ül-Evliya II, s. 143
Receuil, s. 77
Kitab et-Tavasin, Tasin el-fehm
Essai, s. 337 ilh., s. 359 ilh.
Divan, fragman 64, başlangıçsız.